

EGO

DECEMBER 1984

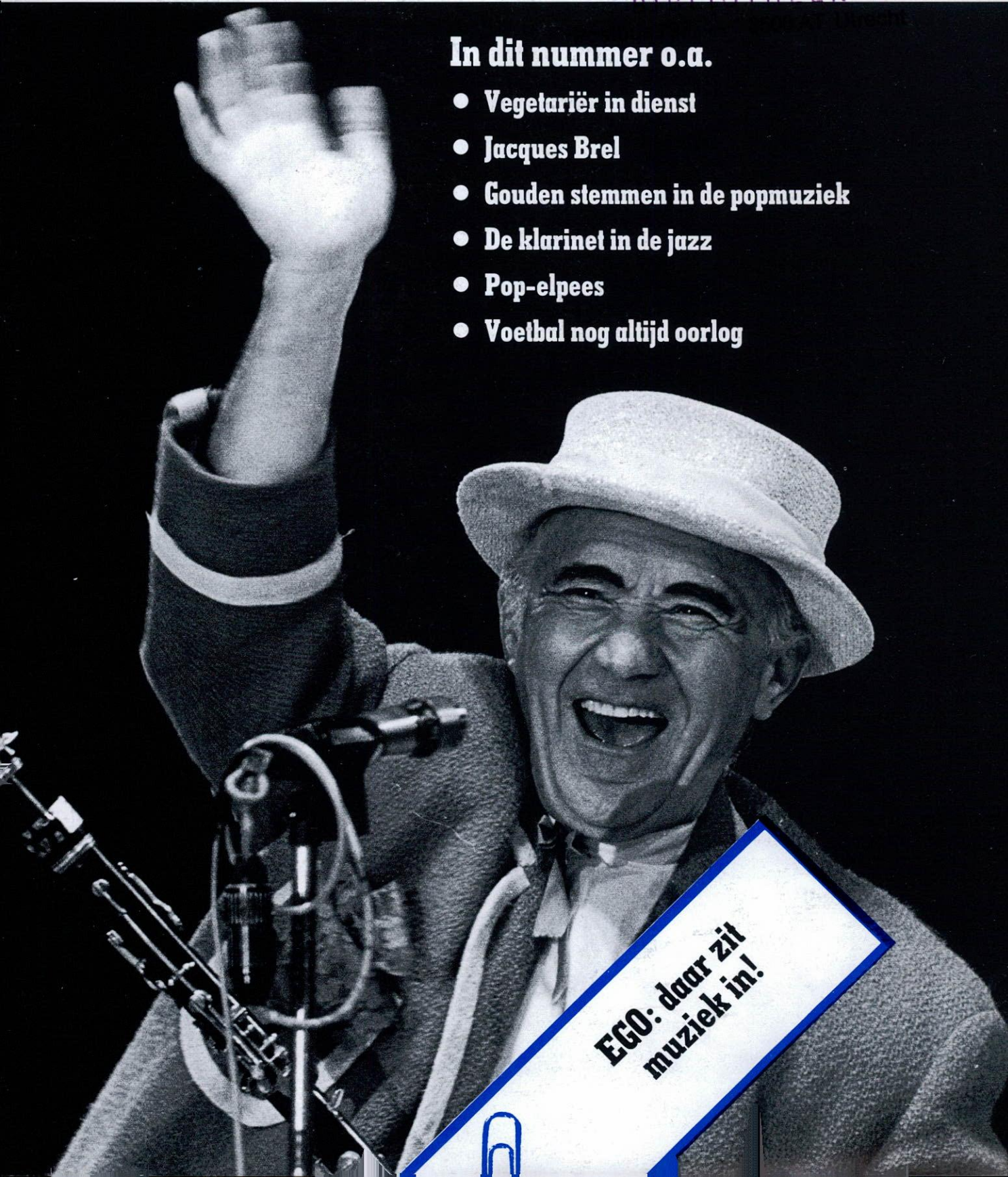

MAANDBLAD VAN DE HUMANISTISCH GEESTELIJKE VERZORGING IN DE KRIJGSMACHT

Humanistisch Opleidings Instituut
BIBLIOTHEEK

In dit nummer o.a.

- Vegetariër in dienst
- Jacques Brel
- Gouden stemmen in de popmuziek
- De klarinet in de jazz
- Pop-elpees
- Voetbal nog altijd oorlog

**EGO: daar zit
muziek in!**

Abonnementsprijs f 12,- per jaar, te storten op postgirorekening 480414 t.n.v. Hoofdraadsman Humanistisch Geestelijke Verzorging te Zeist. Militairen ontvangen het blad op aanvraag zonder betaling.

Redactie:

Klazien van Brandwijk-Wiltjer, Wim Heij (voorzitter), Wim Reinders, Hans Schonk, Frank Spoelstra, Cher Turel, Paul Vonk.

Vaste medewerkers:

Bert Brounts, Adriaan Bijl, Theo Carree, Anton Constandse, Sietse van der Hoek, Jan Kooijman, Willy Lohmann, Frits Maas, Leo van Opzeeland, Rien Robijns, Adriaan Soeterbroek, Jan Stoof, Frans Wermer, Hans van Wissen.

Eindredactie en vormgeving:

Frank Spoelstra

Druk:

Brouwer Offset b.v. Utrecht
Gedrukt op kringlooppapier

Adres redactie en administratie:

Bureau Hoofdraadsman,
Coornherthuis, Oranje Nassaulaan,
71, 3708 GC Zeist. tel. 03404-14436.

Inhoud

20 jaar dienst HGV	2
Jacques Brel	3
Mutatie arts: 'vegetarisch dieet'	4
Kinderen over de dood	6
Gedicht	7
Gouden stemmen in de popmuziek	8
Bezoek het Coornherthuis	9
The hit	10
Niemand protesteerde (poster)	12
Gezonde geest/Berichten	14
Popplaten	15
Voetbal nog altijd oorlog	16
De klarinet in de jazz	18
Afscheid Yme de Jong	19
Albert Hahn	20
Amnesty op de bres...	21
Boeken/platen/brochures/Adriaan	22
EGO-puzzle	23
Willy Lohmann	24

Foto omslag: Gerard van Erkelens

20 jaar dienst HGV

Een jubileum zonder jubelstemming

Op 1 september van dit jaar was het 20 jaar geleden, dat de dienst humanistisch geestelijke verzorging (HGV) tot de krijgsmacht werd toegelaten, aanvankelijk onder voorwaarden 3 jaren op proef, vanaf 1967 definitief. Begonnen met 5 raadslieden voor landmacht, luchtmacht en marine in Nederland en West-Duitsland, is dat aantal in die 20 jaren opgelopen tot 22 nu. Slechts tot 22 moeten we zeggen, want het lijkt misschien nog heel wat op het eerste gezicht, zo'n ruime verviervoudiging, maar het blijft mager.

Een schriel aantal, die 22 raadslieden, niet alleen in absolute zin binnen een zo gigantisch „bedrijf“ als de krijgsmacht met ver over de 100.000 personeelsleden, maar ook relatief door het schrille contrast met de ca. 245 formatieplaatsen van de godsdienstige GV-diensten. En dat alles zeker gezien in het licht van de – met sociologische onderzoekgegevens aangetoonde – **harde feiten**: een al jaren sterk toegenomen ontkerkelijking, stijgende belangstelling voor het humanisme en een in de praktijk nog voortdurend toenemende vraag naar humanistisch geestelijke verzorging.

Dat laatste niet het minst ook binnen de krijgsmacht, waar aan die vraag op geen stukken na is te voldoen met een twintigtal raadslieden. Wat te denken bijvoorbeeld van het rayon van jarenlang één raadsman voor de marine (binnenkort komt er een raadvrouw bij) van Den Helder tot Vlissingen, van Doorn tot Rotterdam, om van meevaren op de schepen maar niet eens te spreken? Vier raadslieden in de BRD voor een fors deel van de Nederlandse krijgsmacht, geen raadsman (meer) in Libanon, permanente onderbezetting van de staf van het Coornherthuis, humanistisch vormingscentrum voor militairen in Zeist, en zo zouden we nog wel even kunnen doorgaan.

Kenmerkten de eerste 15 jaren van de dienst HGV zich vooral door de strijd om **erkenning**, daarna kwam het accent sterk te liggen op **gelijkberechtiging**. Op 20 april 1979 ging de eerste uitvoerig gedocumenteerde aanvraag om een verduubeling in drie jaar van het aantal raadslieden (toen 19) naar de minister van defensie. In oktober 1981 werd dit verzoek herhaald, ondersteund door een nog uitgebreider rapport, ook aan de vaste commissie voor defensie van de Tweede Kamer. Behalve een voorlopige toewijzing van 3 raadslieden in 1982 kwam er in die vijf jaren geen definitieve reactie en dat was aanleiding voor het Humanistisch Verbond om deze kwestie dit jaar aanhangig te maken bij de Raad van State.

Uit het voorgaande zal duidelijk zijn, dat de dienst HGV niet stond te springen om een grootse feestelijke viering van haar 20-jarig bestaan. Ongemerkt laten passeren was echter evenmin de bedoeling. Zo werd besloten tot een tweetal activiteiten: eind oktober publiceerde de dienst een bescheiden **jubileumbrochure** en op 12 november werd een **symposium** gehouden in het

20 jaar
dienst
humanistisch
geestelijke
verzorging
bij de
krijgsmacht

Coornherthuis in Zeist met ruim 40 gasten „van buiten“ (vnl. politici, militairen, vertegenwoordigers van kerken en vakbonden e.a.). 's Morgens werden inleidingen gehouden door drs. W. K. Hoekzema, staatssecretaris van defensie, dr. R. A. P. Tielman, alg. voorzitter van het Humanistisch Verbond en dr. J. F. Sinke, hoofd raadsman. 's Middags waren er gespreks-groepen, gevolgd door een plenaire discussie. Op dit symposium – dat net viel na de voorbereidingsdatum van dit EGO-nummer – hopen we in een volgend nummer nog terug te komen.

In de brochure (56 blz.) zijn 11 korte artikelen gebundeld, waarin de auteurs vanuit verschillende functionele invalshoeken – van staatssecretaris tot soldatenbondvertegenwoordiger, van hoofdvluchtmachtpredikant tot militair tehuisleider, van generaal-majoor tot luitenant, e.a. – hun visie verwoorden op de betekenis van de humanistische GV bij de krijgsmacht. De beperkte oplage is reeds grotendeels verspreid, maar belangstellenden kunnen, zolang de voorraad strekt, een exemplaar toegezonden krijgen na overmaking van f 2,50 (voor porto- en administratiekosten) op giro-nummer 480414 t.n.v. Hoofdraadsman HGV te Zeist, onder vermelding van „jubileum-boekje“.

Frank Spoelstra

EGO: qui vive

Jacques Brel

Vie over de „drie groten van het franse chanson“ spreekt, heeft het over Terré, Brassens en Brel. Van hen was Brel de jongste, maar ook de meest populaire. Niet alleen in Frankrijk, ook in Amerika is hij bekend, vooral dankzij de vertolkingen van Rod McKuen. Liesbeth List brengt vertalingen van Brel's werk in het Nederlands en het Duits.

Brel werd in 1929 in Brussel geboren, als zoon van een Belgisch industrieel. Zijn vader was gespreid, hij zou het bedrijf later overnemen. Op 23-jarige leeftijd achterpakte Brel z'n biezen en vertrok naar Parijs om daar z'n geluk te beproeven.

De teksten van Brel zijn zeer helder, bijna banaal. Hij concretiseert zelden: „een oorlog“ blijft „een oorlog“ en wordt niet „de Tweede W.O.“ of „de oorlog van Frankrijk tegen Algerije“. Hij protesteert zonder zich meteen op politiek gebied te begeven. Zo trapt hij niemand op de tenen.

In het begin dragen zijn teksten sterk de invloed van het katholicisme. Hij is vol van idealisme en op zoek naar het mooie, de vriendschap en de liefde. Dit verandert in de loop van de tijd. Zijn teksten worden bijtender en kritischer met een bittere ondertoon.

De grote kracht van Brel is het thema dat steeds terugkeert: „de mislukking“. In alle mogelijke situaties voelt Brel zich tekort gedaan; hij is altijd net iets te laat, altijd juist het slachtoffer van de ander, juist hij wordt overal achtervolgd.

Hij twijfelt aan het bestaan van de liefde, maar is wel altijd op zoek naar de tederheid. Vergeefs zoals blijkt uit „Le prochain amour“: Je sais, je sais que ce prochain amour, sera pour moi la prochaine défaite. (Ik weet, ik weet dat de volgende liefde, voor mij ook weer de volgende nederlaag zal zijn).

Hij beschouwt de vrouwen als „notre pire ennemi“ (onze ergste vijand). Bij Brel laat de geliefde hem in de steek of er komt een breuk in hun relatie.

Brel zoekt z'n heil in de drank en heel wat liedjes gaan daarover.

Zo ook „La Tendresse“:

Pour un peu de tendresse je changerais de visage
je changerais d'ivresse
je changerais de langage
(Voor een beetje tederheid, wil ik van gezicht veranderen, drink ik nooit meer een druppel alcohol, spreek ik voortaan een andere taal).

Niet alleen in de liefde voelt Brel zich een mislukkeling, ook in z'n carrière voelt hij zich achtervolgd door pech en ongeluk. Als chansonnier is Brel in het geheel geen mislukkeling. Maar terwijl hij het ene succes na het andere oogst, denkt hij met grote angst aan de toekomst.

komt. Hij voelt zich „alleen“ (Seul) en steeds weer komt de vraag naar boven wat er met hem gebeuren zal. Dit wordt tot een angst voor het ouder worden (Les Vieux) en tot een ware obsessie van de dood.

Hij heeft een geweldige angst om afscheid te nemen van de mensen die hem dierbaar zijn. Deze angst vinden we in heel wat chansons terug. De vaak tragische en bizarre teksten worden omlijst door vrolijke muziek. „Le Moribond“ gaat over het afscheid van familie en vrienden vlak voor de dood. „Le dernier Repas“ over de laatste maaltijd. „Le tango funèbre“ beschrijft bizarre fantasieën over de laatste dagen voor de dood. In „J'arrive“ smeekt hij om nog wat langer te mogen leven.

Als geen ander in het Franse chanson heeft Brel de dood bezongen. Achter de angst voor de dood schuilt de angst voor het alleen zijn. In „Fernand“ treffen we een eenzaam figuur die door iedereen in de steek gelaten is en tenslotte in een pilsje stikt. Brel is bang voor een eenzame dood. De obsessie van de dood wordt tot een kalm fatalisme zodra hij weet dat hij kanker heeft. Dat waar hij zo bang voor is geweest, gebeurt; Brel sterft op 49-jarige leeftijd.

De wat tragische teksten worden gebracht met veel vrolijkheid en de melodieën liggen heel goed in het gehoor. Dit vormt de kracht van Brel. Voor zover nog niet gebeurd, is het aanbevolen eens kennis te maken met deze onvergetelijke figuur van het Franse chanson.

Karen Heij

uit L'Ivrogne (Jacques Brel)

Ami rempli mon verre
Encore un et je vais
Non je ne pleure pas
Je chante et je suis gai
Mais j'ai mal d'être moi
Ami remplis mon verre
Buvons à ta santé
Toi qui sais si bien dire
Que tout peut s'arranger
Qu'elle va revenir
Tant pis si tu se menteur
Tavernier sans tendresse
Je serai saoul dans une heure
Je serai sans tristesse
Buvons à la santé
Des amis et des rires
Que je vais retrouver
Qui vont me revenir
Tant pis si ces seigneurs
Me laissent à terre
Je serai saoul dans une heure
Je serai sans espoir.

Vriend, vul mijn glas
Nog eenmaal, ja, en dan ga ik
Nee, ik huil niet
Ik zing en ik ben uitgelaten
Maar ik heb het wat moeilijk met mezelf
Kom vriend, vul nog eenmaal mijn glas
Laten wij op jouw gezondheid drinken
Jij, die zo mooi kunt zeggen
Dat alles wel weer goed zal komen
Dat zij wel weer terug zal komen
Des te erger, wanneer je liegt
Kroegbaas zonder tederheid
Ik zal toch dronken zijn binnen een uur
Ik zal dan toch niet meer triest zijn
Laten wij drinken op de gezondheid
Van onze vrienden en hun glimlach
Die ik weer terug zal zien
Die weer terug zullen komen
Des te erger wanneer deze heren
Mij in de steek zullen laten
Och, ik zal toch dronken zijn
Ik zal zonder enige hoop zijn.

Mutatie arts: vegetarisch dieet

Volgens recent onderzoek zijn er in Nederland zo'n twee tot driehonderd-duizend vegetariërs. Een minstens zo groot aantal volgt vrijwel geheel de vegetarische levenswijze maar noemt zichzelf geen vegetariër. Statistisch gezien komt het er op neer dat 1 op de 30 Nederlanders er vegetarische eetgewoonten op na houdt. Er van af gezien of deze verhouding in de krijgsmacht geheel hetzelfde is, leek het EGO interessant voor de lezers om eens na te gaan hoe het iemand met een „afwijkend eetgedrag“ lukt om in een kollektief als de krijgsmacht zijn principiële opvattingen over-eind te houden. En vooral dagelijks toch zijn maag gevuld te krijgen. EGO-redakteur Wim Heij sprak over deze problematiek met dienstplichtig soldaat Marc Hoek van de 101 NBC-cie te Wezep. Hoe heeft Marc het geregeld dat hij vegetarisch kon eten? Tegen welke problemen liep hij daarbij op?

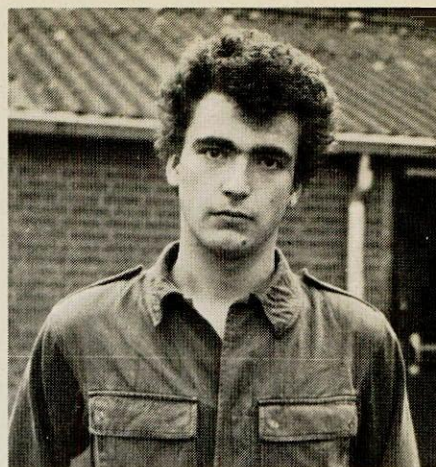
Hoe lang ben je al vegetariër?

Sinds maart 1982. Het is sterk beïnvloed geworden door de bio-industrie, waar ik heel erg op tegen ben. Omdat de mensen blank vlees willen eten moeten kalveren in kleine hokken staan, de zgn. kalverboxen, waar ze haast geen ruimte hebben om te staan, laat staan te liggen. Kippen in legbatterijen enz. Dat zag ik als een misdaad van de mensen opzichte van het dier. Daarom ben ik vegetariër geworden.

Wat is eigenlijk een vegetariër?

Een vegetariër eet niets van dode dieren, daar komt het kort gezegd op neer. Dat houdt in dat ik geen vlees eet, geen vis en ook geen kip. Sommigen vragen mij dat weleens, zo van „maar dat is kip, dat is geen vlees“. Kippen zijn ook dieren, dus wil ik ook geen kip eten.

Jouw keuze voor het vegetarisme is voortgekomen uit je afkeer van de bio-industrie. Waarop berust je afwijzing

Marc Hoek

vis te eten?

De zeeën en rivieren zijn enorm vervuild door chemicaliën, zelfs kernafval is erin gedumpt. Vissen hebben vaak kankergezwellen en bevatten lood en andere zware metalen. Mijn geen vis eten komt niet zozeer voort uit ethische motieven, als wel uit pragmatische overwegingen nl. vis is niet gezond.

In Nederland eten zo'n half miljoen mensen vegetarisch. Je zou zo zeggen dat je ze dan ook regelmatig in militaire dienst tegen zou moeten komen, maar ik heb zo'n idee dat een vegetariër in militaire dienst een uitzondering is. Klopt dat?

Ik denk het wel. Op deze kazerne zijn ruim duizend militairen gevestigd en ik ben de enige vegetariër, althans als ze danig bekend bij de keuken. Misschien

Vegetariër in militaire dienst. Hoe is het geregeld?

Al in 1936 boog de toenmalige minister van defensie zich het hoofd over het probleem van de vegetariër in militaire dienst. De regeling die toen werd ontworpen gaat nog steeds op.

Regeling 1936

Kort gezegd komt deze er op neer, dat de kommandant aan 'militairen die aannemelijk maken dat zij vegetariër zijn' vrijstelling van deelneming aan de voeding kan verlenen. Wanneer je zo'n vrijstelling hebt gekregen kan je een 'vergoeding wegens gemis aan levensmiddelen' worden toegekend. Er zijn wel enkele voorwaarden aan verbonden. Om te beginnen moet je aannemelijk maken dat je vegetariër bent. Verder moet de kommandant niet alleen de tijd waarop je vegetarisch wilt eten, maar ook de plaats waar je dat wilt doen, goedkeuren. Daarnaast is bepaald dat er geen vrijstelling van dienst nodig moet zijn. Het komt er dus op neer dat je het buitenshuis vegetarisch eten moet regelen binnen de normale etentijden of buiten de diensttijd. Als laatste voorwaarde geldt, dat de vrijstelling van deelneming aan de voeding en de daarop gebaseerde vergoeding alleen kan worden verleend bij verblijf in de vaste standplaats. Dat wil onder meer zeggen dat de regeling niet geldt bij oefeningen. In dat geval voorziet de regeling het volgende: 'militairen die

aannemelijk maken vegetariër te zijn en om enige reden niet in de gelegenheid zijn bereide vegetarische spijzen te nuttigen, kunnen op hun verzoek zoveel mogelijk bereide plantaardige levensmiddelen uit de menages ontvangen, voordat daaraan dierlijk vet zal zijn toegevoegd. In plaats van het dierlijk vet zal alsdan een evenredige hoeveelheid plantaardig vet worden verstrekt'.

De praktijk

Voor zover ons bekend, werd en wordt van bovenstaande regeling betrekkelijk weinig gebruik gemaakt, omdat een en ander alleen mogelijk is wanneer je in een grote plaats gevestigd bent (i.v.m. de aanwezigheid van vegetarische eetgelegenheden). In de ervaringen van Marc Hoek zullen verreweg de meeste vegetariërs in militaire dienst zich beter herkennen dan in de sterk verouderde regeling van 1936.

Hoe gaat het in de praktijk dan wel?

Het eerste probleem dat zich voordoet is, dat je volgens de regelingen aan je kommandant aannemelijk moet maken dat je inderdaad vegetariër bent. Ben je op medische gronden vegetariër (bijv. omdat je van vlees eten huiduitslag krijgt), dan is een mutatie van de arts de geëigende weg. Ben je echter uit overtuiging, op principiële gronden dus, overgegaan op de vegetarische eetgewoonten, dan is

een gesprek met een geestelijk verzorger de te bewandelen weg. Wanneer je je principes aan deze GV-er kenbaar maakt, zal deze je een verklaring ('ethische mutatie') geven.

De door een arts aan Marc Hoek verstrekte mutatie is dus feitelijk onjuist geweest, ook al werkte het uitstekend. Met deze mutatie (van arts of GV-er) neem je contact op met de officier van voeding van je kazerne om een en ander verder te regelen.

Oefeningen

Ga je op oefening, ook dat blijkt uit Marc Hoek's verhaal, dan moet je iedere keer weer opnieuw (en ruimschoots van te voren) je eigen administrateur er aan herinneren dat er een vegetariër mee gaat. Wanneer hij op de voedingslijst vermeldt dat er iemand met een apart dieet mee gaat, dan kan er bij het inkopen van het voedsel rekening mee worden gehouden. Toch zijn daarmee de problemen tijdens oefeningen nog niet uit de wereld. Principieel vegetarisch willen eten in militaire dienst komt neer op voortdurend achter je eten aan rennen. En dat is eigenlijk een trieste zaak.

W.H.

(Geraadpleegde literatuur: maandblad Appel van de AVNM, juni 1982.)

zijn er wel meer. Jongens die bijv. denken dat het in militaire dienst toch niet mogelijk is en het daarom maar niet doen.

Je hebt op verschillende kazernes gezeten. Vertel je ervaringen eens?

In januari '84 ben ik opgekomen in Ossendrecht. De eerste dag op de kazerne vroeg een wachtmeester op een gegeven moment of er nog vragen waren. Ik vroeg toen hoe ik vegetarisch eten kon krijgen (ik had mij nl. stellig voorgenomen dat in militaire dienst voort te zetten). Die wachtmeester zegde toe dat hij het voor mij zou regelen. Een dag later kwam hij vertellen dat ik daarvoor bij de CC moest zijn. Ik naar de CC. Deze deelde mij mee, dat ik om vegetarisch te kunnen eten naar de arts toe moest voor een mutatie. Ik naar de dokter, moest een klein uur wachten op een briefje van twee regels. Met deze mutatie „vegetarisch dieet“ ben ik naar de keuken gegaan. Daar werd met een krijtje op een bord geschreven: één vegetariër. Dat was op een totale (wisselende) bezetting van zo'n duizend tot achttienhonderd man.

Die mutatie werkte in de praktijk?

(Ik heb er twee maanden vegetarisch mee kunnen eten. De keuze was weliswaar vrij beperkt, sojaveles en kaassoufflé, maar het werkte.

Je eet ook geen eieren?

Liever niet, want die zijn meestal afkomstig van legbatterijen.

Na twee maanden Ossendrecht werd je overgeplaatst?

Ja, naar de Lunettenkazerne in Vught voor een korte opleiding van twee weken. Daar ging ik opnieuw met mijn mutatie naar de keuken om e.e.a. te regelen. Wat betreft de keuze van het eten was dat hetzelfde als in Ossendrecht: kaassoufflé of sojaveles. Ze vergaten daar in Vught alleen nog wel eens dat er ook nog een vegetariër was. In Ossendrecht gebeurde dat je kunt wel zeggen nooit.

Tenslotte kwam je op de Margrietkazerne te Wezep terecht.

En ook hier ging ik met mijn mutatie naar de keuken. Er kwamen wel direct vragen als „Eet je kip?“. Ik vertelde dat ik dat ook niet at, net zo min als vlees. Nu weet men het wel en begrijpt men ook waarom ik dat niet doe.

Hoe is nu een en ander hier voor je geregeld?

De chef-koks proberen het zo goed mogelijk te onthouden, maar toch wordt het zo'n één à twee keer per week vergeten. Vooral de laatste tijd, nu hier de keuken wordt verbouwd, is het er niet beter op geworden. Ik eet momenteel tijdelijk (oktober '84. W.H.) in de officierskeuken. Daar vergeten ze het regelmatig dat er ook nog een vegetariër komt eten. De koks vergeten het aan elkaar door te geven.

Je kunt ook zelf voedingsmiddelen bij-

kopen om aan voldoende voedingsstoffen te komen. Doe je dat?

Nee, ik koop zelf niets bij. Ik vind dat de militaire dienst daarvoor moet zorgen. Ik ga nu wel proberen de keuzemogelijkheden wat te verbreden, want het is nog steeds kaassoufflé en sojaveles. En men zegt nog steeds dat het lastig is om andere dingen te verkrijgen, maar ik wil in de komende tijd toch eens nadrukkelijk bekijken of er toch niet iets aan te doen is.

Je zit bij een paraat onderdeel, dus dat betekent dat je ook regelmatig op oefening gaat. Hoe is het te veld geregeld?

Iedere keer wanneer ik op oefening ga geef ik dat van tevoren door aan de administrateur en, wanneer onze eigen keukengroep meegaat, ook nog eens aan onze eigen koks. In het algemeen is de kwaliteit minder goed dan op de kazerne zelf.

Bij iedere oefening moet je het weer aankakken?

Ja zo gaat dat. Je moet er zelf steeds achter aan trekken, want anders houden ze er geen rekening mee. Zelfs bij onze eigen compagnie, waar je zou mogen verwachten dat ze het nu onderhand wel zouden weten, moet ik het iedere keer weer gaan zeggen dat er een vegetariër mee gaat.

Onachtzaamheid of onwil?

Ik denk onachtzaamheid. In de loop van de periode dat ik nu hier in Wezep zit is het contact met de koks veelvuldig en goed. Zeker ook met onze eigen koks. Maar toch blijkt dat onvoldoende garantie te zijn om het vegetarisch eten goed geregeld te krijgen.

Wat krijg jij nu bijv. tussen de middag, wanneer de anderen een visje eten?

Dan wordt voor mij bijv. een aardappelpkroket klaargemaakt.

En als er soep op het menu staat is er dan voor jou vegetarische soep?

Ik kan wel soep krijgen, maar dat vertouw ik niet helemaal. Ik zou eerst zelf moeten zien waar het vandaan komt. Dat was in Ossendrecht anders geregeld, daar werd apart soep voor mij gemaakt. Van alle drie de kazernes waar ik tot nu toe gezeten heb was Ossendrecht de kazerne waar ze mij het meest

serieus hebben genomen wat betreft mijn vegetarische eetgewoonten. Ook al hadden ze daar ook niet veel, ze dachten meer aan je.

Hoe kijkt je omgeving tegen je vegetarisme aan?

Ze weten dat ik vegetariër ben, waarom ik het ben en voor de rest denken ze er niet over na. Hier op de compagnie zegt niemand er nog iets over.

Krijg je nooit vervelende opmerkingen te horen?

Nee, het houdt op bij „Joh, doe toch normaal en eet gewoon vlees“. Verder eigenlijk niet.

Heb je nog tips voor anderen?

Probeer het op dezelfde manier, want het werkt in de praktijk in voldoende mate. Tracht wel een uitgebreider menu te krijgen, want op den duur word je van alle sojaveles en kaassoufflé's helemaal zat. Ik krijg weleens de neiging, na dag in dag uit sojaveles en kaassoufflé's, te zeggen „Stik er maar in“.

Voor je diensttijd had je waarschijnlijk al lang ontdekt, dat je juist bij vegetarisch eten heel gevarieerde maaltijden kunt bereiden. Hier lukt dat niet. Toch zijn koks over het algemeen welwillende mensen en vaak ook behoorlijk creatief.

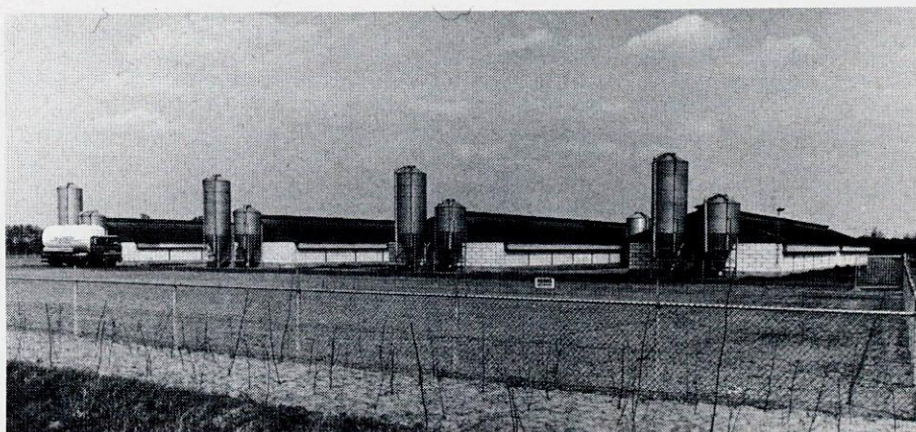
Ze hebben de fantasie wel, maar ze krijgen de middelen om enige variatie aan te brengen gewoon niet. Het zit hem kennelijk bij nog veel hoger. De lui die inkopen moeten er wat ontvankelijker voor worden. Er zijn mogelijkheden genoeg, bijv. met mais, linzen, zemelen, gierst enz.

Ik proef, tussen de regels door, toch iets van ontevredenheid. Klopt dat?

Lange tijd was ik dat niet, maar het begint nu te komen. Steeds hetzelfde liedje: „vergeten, helemaal vergeten“; steeds weer hetzelfde gerecht: sojaveles of kaassoufflé's. Maar zoals ik zoeven al zei, ik ga er de komende tijd echt serieus naar kijken of er toch niet wat verbeteringen zijn aan te brengen, met name op het vlak van de beperkte keuzemogelijkheden.

Ik wens je veel succes met je pogingen en bedankt voor dit gesprek.

Wim Heij

Bio-industrie: „misdaad van de mens ten opzichte van het dier“

„Ze hebben pappa voor mij verstopt”

Kinderen over de dood en de rouwverwerking

ROTTERDAM – De dokter in het ziekenhuis vertelde dat Albert zijn arm had gebroken. Opgelucht hadden we zijn voorstel aanvaard om in een wachtkamertje van de polikliniek een beker koffie te drinken totdat we bij hem op bezoek konden. Nauwelijks een half uur daarvoor waren we met zes man in een Volkswagenbusje over de kop gevlogen, en de schrik zat er bij iedereen nog goed in.

Albert was na het ongeluk als enige per ambulance weggebracht. Met loeiende sirenes. Dat was voor ons onmiddellijk aanleiding tot paniekerige speculaties. Er zou toch niets ernstigs met hem aan de hand zijn? De behandelend arts had die angst met een geruststellende verklaring weggenomen. Voor eventjes, naar weinig later bleek.

Terwijl we dankzij de koffie weer wat op verhaal kwamen, stak de geestelijke van het ziekenhuis ineens zijn hoofd om de deur met de vraag of er nog vrienden van Albert waren, die aan zijn bed op de operatie-afdeling voor hem wilden bidden. Een paar uur later stierf onze 17-jarige klasgenoot. Niet aan een gebroken arm, maar aan een zezvoudige schedelbasisfractuur.

Huilen kon je op dat moment onmogelijk. Je dacht er niet eens aan. Het enige dat je voelde was grote verachting en woede jegens die dokter. Hoe kon zo iemand je op zo'n pijnlijke manier aan het lijntje houden? Waarom verkocht die man je een smoesje, als hij in één oogopslag kon zien dat je hem in alle ernst en vertwijfeling naar zijn oordeel vroeg?

Het komt vaak voor dat ouders, familieleden of andere vertrouwensfiguren een overlijdensgeval voor kinderen zo lang mogelijk proberen te verzwijgen. Of ze verzinnen een verhaal rondom de dood waarin het onherroepelijke ervaring dusdanig naar de achtergrond is verdrongen, dat kinderen geloven dat er alleen maar sprake is van een tijdelijke „verre reis”. Daarom ook wordt hen dikwijls het verdriet tijdens de begrafenis bespaard. Om die reden ook houden volwassen nabestaanden zich flink af van kinderen in hun nabijheid zijn.

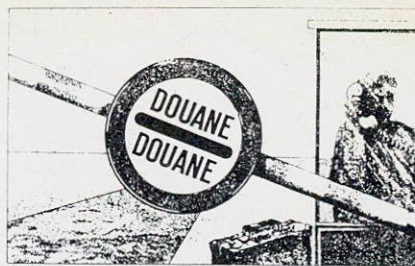
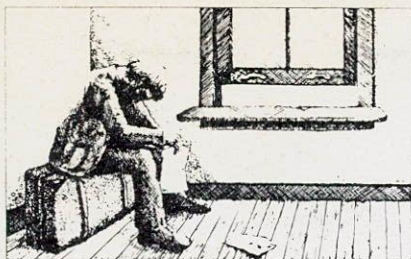
Twee boeken

Zoals je door een doodsbericht wordt aangegrepen, zo kun je ook overstuur raken als dergelijke directe informatie bewust achterwege wordt gelaten. In twee onlangs verschenen boeken over rouwverwerking door kinderen worden aan o.a. dit facet de nodige aandacht besteed. IKON-medewerker Roek Lips interviewde een aantal jongeren over hun rouwproces en bundelde die gesprekken in „De dood is gek” (uitgeverij Luyten, f 17,50). De Amerikaanse gezins- en kindertherapeute Claudia Jewett beschrijft in „Verdriet om verlies” (Gottmer, f 22,50) de reacties en rouw fase van kinderen bij dood, scheiding en adoptie.

Doordat de schrijvers het onderwerp vanuit een verschillend gezichtspunt (kinderen/hulpverlener) benaderen kun je hun boeken naast elkaar leggen en vergelijken in hoeverre de rouwpraktijken overeenstemmen met de theorie en erover. Voor zover dat na één keer lezen te beoordelen valt, vullen beide uitgaven elkaar aardig aan. Een belangrijke taak van de ouder is om het wegvallen van een familielid o

Foto: HWV Niels van der Hoeven

gedicht

Jaren en maanden, mensen opgejaagd,
hoe toch door te leven?
dichte nevel, treurende wolken
en de winter komt.
Buitenslands gevlucht voor de communisten
vier jaar al hier
vechtend voor een bitter bestaan
nog geen mondvul eten.

Nevenstaand gedicht, geschreven door Tran Minh (vertaling Daan Bronkhorst), staat afgedrukt in het boek „Asiel“. Naast deze gevluchte Chinees Vietnaames komen nog een aantal van de ruim 15.000 politieke vluchtelingen in Nederland aan het woord. In hun verhalen en gedichten wordt een indringend beeld gegeven van de situatie waaruit mensen vluchten, de omstandigheden waaronder en het verlangen terug te willen zijn in eigen land, hetgeen evenwel niet mogelijk is. „Asiel“ onder redactie van Martin van Amerongen, Martin Mooij en Bert Schierbeek, werd uitgegeven door De Horstink (i.s.m. Vluchtelingenwerk Nederland), Postbus 400 te Amersfoort. Prijs f 15,-.

naaste zo duidelijk als maar kan aan het kind mee te delen, met alle emoties die daarmee gepaard gaan, aldus Jewett.

Daarna moet het kind voldoende ruimte vorden geboden om „zelf uit te vissen“ wat er is gebeurd, het hem eindeloos opnieuw te laten uitdiepen. Dat betekent dat hij zoveel vragen mag stellen als hij zelf wil en dat je hem daar zelfs om moet aanmoedigen.

Verdriet samen delen

In „De dood is gek“ wordt uit het verhaal van Jacqy (16) duidelijk, dat menig vader daarvoor de wil of de moed nog ontbreekt. De huidige schoolverlaatster was 5 jaar toen haar vader aan kanker stierf. „Op een gegeven moment mocht ik niet meer mee naar het ziekenhuis. Een paar dagen voor hij overleed mocht ik er nog één keer heen. Ik begreep er toen helemaal niets van. Ik moest steeds weer naar een of andere tante toe. Er gebeurde van alles. Er werd niet gezegd waarom ik weer naar een of andere tante moest. Ik wist helemaal niet wat er aan de hand was. Toen is hij op een gegeven moment overleden, maar ook dat werd niet aan mij verteld. Ongeveer na een maand of zes kreeg ik niet te horen. Na een tijdje ben ik steeds meer gaan vragen: „Is papa echt dood?“ Ik kreeg maar heel weinig antwoord. Ik dacht toen dat hij helemaal niet dood was: „Ze hebben hem gewoon voor mij verstopt!“ Het lukte niet om met mijn moeder daarover te praten.”

Kinderen willen hun leed graag delen, als tenminste blijkt dat er ook tergegoederen hen wordt geluisterd. Als dat niet of slechts met een half oor gebeurt, sluiten ze zich in zichzelf op en zoeken naar

allerlei wegen om het opgekropte verdriet te ontlopen of te ontkennen. Jewett analyseert alle ellende die kinderen in die periode (en die erna) dienen te doorstaan. In „De dood is gek“ wordt dat scala van ervaringen zo opgeleefd, waardoor het een emotioneler en wellicht toegankelijker boek wordt.

„Volgens mij is het heel belangrijk dat er mensen zijn met wie je kunt praten“, zegt een meisje in „De dood is gek“. „Thuis kon dat nooit. Later bij anderen ging dat ook vaak moeilijk. Als ik erover wilde praten, dan hadden ze zoiets van: „Daar moet je nu toch zo langzamerhand maar eens overheen zijn, het is nu

al zo lang geleden.“ Dat is erg, dan ga je je alleen voelen.”

Goed voorbereid

Dat het niettemin ook anders kan, weet Brigitte (16). Ze verloor zeven jaar geleden haar moeder en woont nu bij een oom en tante, omdat haar vader vaart. „Voordat mijn moeder overleed sprak ik er met mijn vader over. Hij heeft me er goed op voorbereid. Hij zei van die dingen als: „Je moeder zal er binnenkort niet meer zijn.“ Ik denk dat me dat wel geholpen heeft, dat ik er goed op voorbereid was. Aan mij werd toen alles eigenlijk verteld. Daardoor ben ik er al die tijd ook wel mee bezig geweest.

Dan hoorde ik bijvoorbeeld dat ze nog drie maanden te leven had, daar ging je dan ook vanuit. Alles bij elkaar heeft het wel steeds veel langer geduurd, maar het houdt je bezig. Je weet dat het kan gebeuren. Als ik er nu over praat, dan hebben andere mensen het er vaak moeilijker mee dan ik. Het lijkt wel of ze schrikken. Als ik dan vertel dat mijn moeder is overleden, dan reageren ze meestal al snel van „O sorry“. Ze bieden dan hun verontschuldiging aan. Maar dat is eigenlijk nergens voor nodig. Waarom „O sorry?“ Als ik er niet over wil praten, dan zeg ik dat heus wel.”

„De dood is gek“ beslaat in totaal vijf hoofdstukken. Een daarvan is in zijn geheel gewijd aan „zelfdoding“. In hoofdstuk drie komen de broer en zus van Kerwin Duinmeijer aan het woord. Kerwin stierf vorig jaar in Amsterdam aan de verwondingen, die hij door messteken had opgelopen.

Wim de Jong

Gouden stemmen in de popmuziek

Je hoort het tegenwoordig niet zo vaak meer zeggen, dat popmuziek geen muziek is. Vroeger werden daar uitgebreide discussies over gevoerd. Ter vergelijking werd stevast de serieuze of klassieke muziek aangedragen. Dat was tenminste muziek waar over was nagedacht, die met kunstzinnigheid en vakmanschap was gecomponeerd en werd uitgevoerd, waarin verheven gedachten en gevoelens tot uiting kwamen. Popmuziek was daarentegen amateuristisch, ongeciviliseerd, on-origineel, kortweg: geen muziek maar lawaai. Als sprekend voorbeeld daarvan moesten vooral de stemmen van de popzangers het ontgelden: die stemmen waren ongeschoold, hadden geen of weinig bereik en zongen soms ronduit vals. Een beter bewijs voor het onmuzikale karakter van de popmuziek hoefden de kritikasters niet te vinden.

De liefhebbers van popmuziek waren, voor zover dit soort discussies hen al interesseerde, geneigd het tegendeel van bovengenoemde kritiek te willen bewijzen. En sommige popzangers kwamen hun daarin tegemoet met een aantal muzikale kunststukjes. Zo presteerde Elvis Presley het indertijd al om een aantal Napolitaanse belcanto aria's als „O Sole Mio” (It's now or never) of „Torne a Sorriente” (Surrender) op zijn repertoire te zetten en daarbij met enig knijp- en vliegwerk zelfs de hoge noten uit zijn keel te persen. Achteraf moeten de critici gelijk krijgen: popmuziek is geen muziek. Popmuziek is méér dan dat.

Klassiek en pop

Kenmerkend voor een klassiek geschoolde stem lijkt wel te zijn dat alle menselijke eigenschappen er vreemd aan zijn. De stem wordt door training getransformeerd tot een muziekinstrument. Ze moet zuiver klinken, zonder bijgeluiden; de toon moet onmiddellijk goed getroffen worden, zonder aanloop of uitloop; de afzonderlijke tonen mogen niet met elkaar verbonden worden of in elkaar overlopen. Wel eens een diva in een opera horen schaterlachen? Zo lacht een klarinet, maar geen vrouw van vlees en bloed.

Nu valt er in een opera sowieso doorgaans weinig te lachen, maar dan nog. In de serieuze muziek speelt de menselijke stem een ondergeschikte rol. In de popmuziek is het tegenovergestelde het geval. Vrijwel alle popmuziek wordt gezongen. Het aantal instrumentale hits in de loop der jaren is op de vingers van twee handen te tellen.

Bij de kwaliteit van een popstem staan de technische aspecten zoals zuiverheid en bereik niet voorop. Herkenbaarheid en eigenheid blijken vaak van doorslaggevend betekenissen te zijn. Een popstem moet de indruk geven dat er een persoonlijkheid achter steekt, al

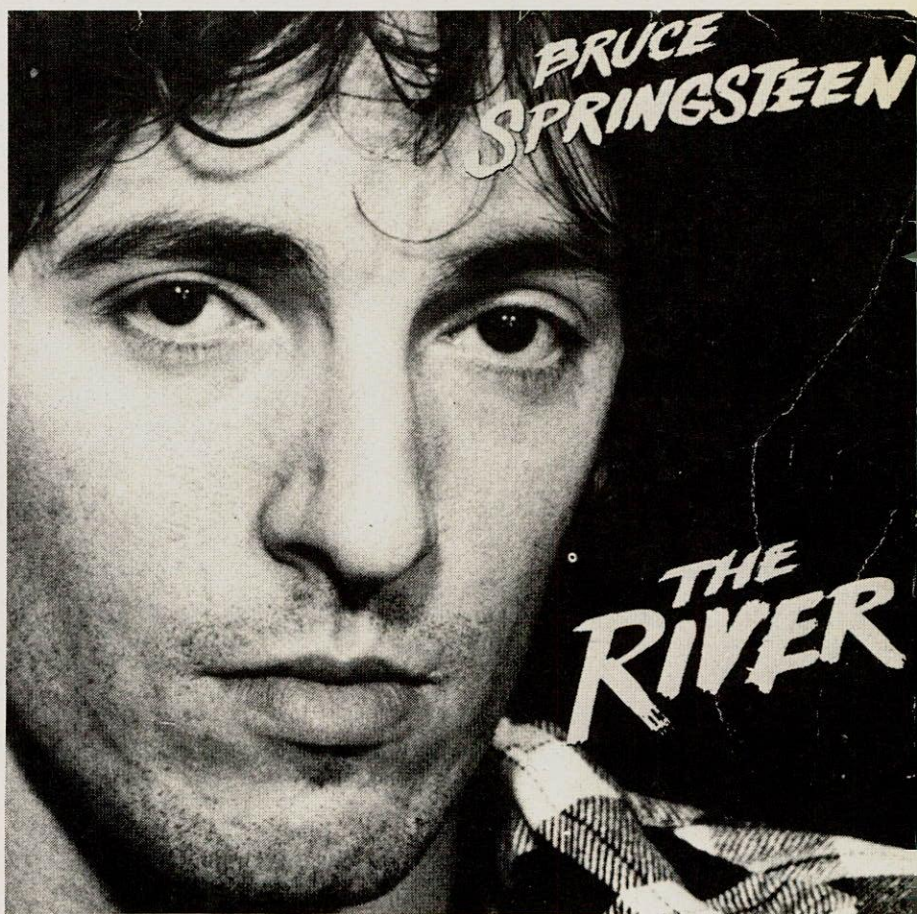
is die indruk vaak niet meer dan een illusie.

Popmuziek is méér dan muziek. De wijze waarop de muziek voor het voetlicht wordt gebracht, waarop de zanger(es) zich presenteert, niet enkel op de podia maar hoe dan ook via interview, videoclip, roddelpers enz. speelt een essentiële rol. Bij serieuze muziek zou het als blasfemie worden beschouwd wanneer bij de beoordeling van de kwaliteit van de muziek ook het (on)aantrekkelijk-

ke uiterlijk van de pianist of violist zou worden betrokken. Bij popmuziek is dat heel gebruikelijk. En waarom ook niet.

Elvis Presley in jaren '50

Wie zijn de gouden stemmen uit de geschiedenis van de popmuziek? Als we per decennium één moeten kiezen, vallen de jaren vijftig ongetwijfeld aan Elvis Presley toe. Zijn stemgebruik zette de bakens uit, die nog jaren later richtinggevend zouden zijn. Wat hem ook aan materiaal in de schoenen werd geschoven, van Duitse volksdeuntjes via Italiaanse aria's naar Amerikaanse gospelmuziek, op de een of andere manier wist hij er wel iets van te maken. Niets was dan ook zo stuitend als de opname uit zijn latere Las Vegas periode, waarop de koning, door vetzucht en drugs aangetast, alle vokale souplessen verloren bleek te hebben. Anders was hij er wellicht zelfs nog in geslaagd „My Way” (het ergste dat de popmuziek heeft voortgebracht) tot een acceptabele song te maken. Nu kon hij er enkel zelf nog om lachen.

John Lennon in '60

De jaren zestig zijn bepaald door de stem van John Lennon. Niet The Beatles, niet Paul McCartney, maar John Lennon was toonaangevend. Hij had een rockstem met een karakter, dat zelfs Mick Jagger ondanks veel geblèr niet wist te evenaren.

Ook voor Lennon gold dat zijn stem haar eigenheid behield bij een wisseling van song-genres van harakrisjna tot politieke protestsongs en tenslotte zoetsappige liefdesliedjes.

Geen groter heiligschennis dan dat de stem van de meester, in verlegenheid gebracht door het opdrogen van zijn muzikale bron, overschreeuwd werd door „dat mens“, zoals ze door verstokte fans nog steeds wordt genoemd, Yoko Ono dus.

David Bowie in '70

In de jaren zeventig maakt de stem van David Bowie haar opwachting. Niet bepaald het type van een klassiek rockgekluid, daar is ze te wendbaar, te multifunctioneel voor. Maar wel herkenbaar uit duizenden, ondanks talloze epigonen. De meest kenmerkende eigenschappen van Bowies stemgebruik worden gevormd door een permanent aanwezige ondertoon van wanhoop en hunkering.

In combinatie met Bowies immer terugkerende thematiek van de fascinerende dreiging van de grote stad of van het buitenaardse, roept die stem het beeld op van een moderne westerse cultuur vol onzekerheid en narcisme. Elk nummer dat Bowie aanpakt krijgt die „touch of melancholy“, het verlangen naar betere tijden dat nooit wordt bevredigd. Het verleent aan de songs die hij zingt, ook wanneer ze door anderen geschreven zijn, een extra dimensie, een meerwaarde die niet in puur muzikale termen omschreven kan worden. Commerciële imagebuilding, noemen tegenstanders dat. Precies. Maar dat aspect vormt een niet weg te denken element in de popmuziek.

Sommige popstemmen kunnen niet kapot, wat voor nummers ze ook zingen. Neem de meest recente langspeler van David Bowie, getiteld „Tonight“. De recensies in de muziekpers waren niet bepaald lovend: weinig opzienbarend, veel oud materiaal, een goedkoop tussendoortje om de fans tevreden te stellen, was de teneur. Dat mag allemaal waar zijn, maar de plaat klinkt als een klok. Bowies stem (en arrangementen) weten van elk nummer iets bijzonders te maken, zelfs van een Beach Boys-klassieker als „God only knows“.

Bruce Springsteen in jaren '80?

De gouden stem van de jaren tachtig? Voorlopig houd ik het even op Bruce Springsteen. Maar wie weet wat de komende vijf jaren nog brengen. Valt er iets op? Hebben vrouwen geen stem in de popmuziek? Of is de keuze een gevolg van een mannelijke blik? Iets voor een volgend artikel.

Bert Brounts

Bezoek ook eens het Coornherthuis in Zeist

Gebruik het recht op uitzonderingsverlof

Het Coornherthuis is het vormingscentrum voor militairen van het Humanistisch Verbond, gelegen aan de bosrand van Zeist. Iedere militair heeft er recht op hier 2½ dag door te brengen. Er wordt gewerkt in groepen van elk ± 10 tot 20 deelnemers. Een groep wordt begeleid door een vormingswerk(st)er of een (meekomende) geestelijk verzorger.

Het programma van de dagen wordt samen met de deelnemers opgesteld. Het kan bijv. gaan over oorlog/vrede, de militaire organisatie, relaties, eigen groepsgedrag, arbeid/werkloosheid, woningnood enz. Bij de gesprekken kan gebruik worden gemaakt van films, videobanden, gastsprekers, excursies e.d.

Ook ontspanning is ruimschoots mogelijk. Er zijn veel boeken, dagbladen en diverse tijdschriften, videobanden met documentaires, speelfilms en amusement en er is een pick-up met veel (pop-)elpees. Je kunt biljarten, tafeltennissen, sjoelen, schaken, dammen enz. en er zijn balspelen voor buitenshuis. Verder uitgaansmogelijkheden in Zeist en Utrecht.

Meer informatie (of een folder) is altijd te vragen bij de dichtstbijzijnde raadman/vrouw of bij het Coornherthuis, Oranje Nassaulaan 71, 3708 GC Zeist, tel. 03404 - 14060. Graag tot ziens!

Twee Britse topacteurs verenigd in The hit

Over John Hurt heb ik in deze kolommen al vaker de loftrompet gestoken: deze Engelse acteur met zijn armoedig kopje en zijn weinig spectaculair lichaam weet van elke rol iets bijzonders te maken. In een comedy als „Partners“, met Ryan O’Neall, was hij net zo overtuigend als in de onlangs uitgebrachte versie van „1984“, waarin hij naast Richard Burton staat (die daarmee zijn laatste rol speelde).

In „The hit“ is Hurt te zien tegenover Terence Stamp, een man die, althans uiterlijk, de tegenpool van Hurt is: een blonde cherubijn met blauwe kinderogen, een prachtig lang figuur en een enorm charisma. De combinatie blijkt, tegen het decor van droog, heet Spanje en aangevuld met een losgeslagen puber en een vechtlustige jonge Spaanse vrouw tot perfect en onderhoudend spel te leiden. Beide mannen geven elkaar subliem partij, en de Engelse film lijkt weer een klein beetje meer terug.

Terence Stamp speelt in *The hit* de rol van Willie Parker, een man die in de getuigenbank zijn maats verradt, waardoor zijn straf aanzienlijk bekort wordt. In de rechtszaal heffen de verlinkte misdadigers in koor het lied *We’ll meet again* aan, en Willie weet dat ze dat menen.

Dan verplaatst de film ons tien jaar verder in de tijd. Willie woont in Spanje en lijkt in niets meer op de ordinaire misdadiger die hij aan het begin van de film was. Hij leidt het leven van een ascetische intellectueel: zijn bescheiden huisje staat vol boeken, die hij ook allemaal gelezen heeft. Hij is gaan filosoferen over zijn situatie, in het besef dat hij op een keer gehaald zal worden om alsnog zijn gerechte straf te ondergaan, hem opgelegd door zijn verraden

vrienden. Wanneer hij op een dag in zijn huis wordt overvallen door een groepje lokale jongeren, verzet hij zich wel, maar als hij eenmaal is overgeleverd aan Braddock, de man die de opdracht heeft gekregen om Willie te ontvoeren, is hij de situatie weer geheel meester. De jonge ontvoerders worden in hun auto opgeblazen, een teken dat het allemaal echt menens is.

Braddock heeft een hulpje bij zich, die als chauffeur fungeert. Een misdadig heethoofd, Myron, die er plezier in schept om te vechten en te shockeren. Braddock en Myron gaan, samen met Willie, langs bij een kennis in Madrid om een andere auto te halen. Er doen zich problemen voor als de man met een jong meisje blijkt samen te wonen. Zij wordt als gijzelaarster meegenomen,

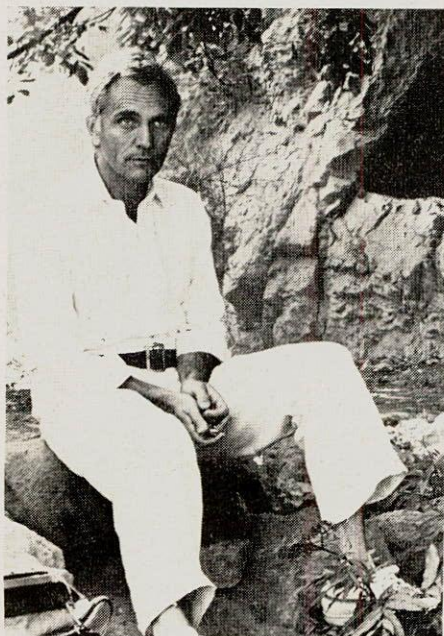
en Myron zowel als Braddock raken door haar aanwezigheid van hun stuk. Braddock is verder absoluut niet opgewassen tegen de stoïcijnse manier waarop Willie zijn naderend einde tegemoet ziet. Willie filosofeert over de dood, die hij tien jaar lang aan heeft zien komen en waarmee hij zich volkomen vertrouwd heeft gemaakt. Braddock heeft verteld dat hij in Parijs moet worden afgeleverd en Willie prepareert zich op de tijd die hem nog rest. Uiteindelijk begint het net zich te sluiten rond het gezelschap, dat door de politie wordt gezocht. Wanneer Braddock eerst probeert de gijzelaarster te doden, merkt hij al dat hij uit zijn evenwicht is, want hij kan het niet over zijn hart verkrijgen.

Hij besluit dan ook om de missie niet tot Parijs voort te zetten en Willie vlak voor de Franse grens te liquideren. Dan valt ook Willie door de mand: doordat de dood hem opeens een dag eerder wordt gepresenteerd, valt zijn filosofie als een kaartenhuis in elkaar en wordt hij een bange man, die met een deken om zich heen probeert te vluchten en dan toch nog, heel zijn heldhaftigheid ten spijt, sterft met een kogel in zijn rug in plaats van in zijn borst. De jonge Myron wordt ook neergeschoten door Braddock, die tenslotte ook zelf dodelijk wordt getroffen door politievuur.

Het is de filosofische kijk van Willie Parker, het zijn de psychologische verschuivingen binnen dit kleine gezelschap, die deze gewelddadige film toch boeiend maken. Het is de inwerking van de karakters op elkaar die maakt dat je van de eerste tot de laatste seconde geboeid blijft kijken. En het is het knappe spel van John Hurt als Braddock, Terence Stamp als Willie, Laura del Sol als de jonge vrouw en Tim Roth als de jonge misdadiger Myron.

Regie van dit intrigerende debuut was van televisie-regisseur Stephen Frears.

Leo van Opzeeland

Terence Stamp als Willie Parker en . . .

Laura del Sol als de strijd bare gijzelaarster en John Hurt als Braddock in „The hit“

film in 't kort

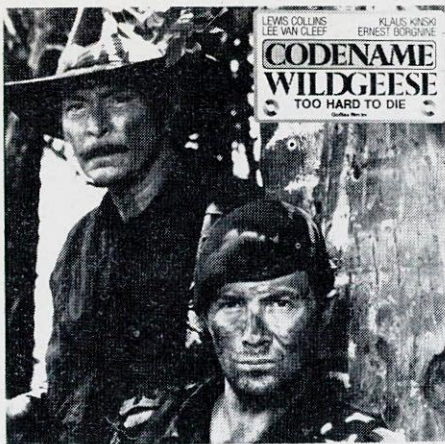
Toen de Amerikaanse acteur/regisseur Gene Wilder de Franse film „Un elephant ca trompe énormément“ had gezien, wist hij onmiddellijk dat hij daar een Amerikaanse versie van wilde maken. Hij vond de geschiedenis (een brave huisvader die in één klap van de wereld raakt als hij een fraai fotomodel in een rode jurk ziet lopen) eigenlijk veel meer Amerikaans dan Frans. „In Frankrijk“, zo zei hij, „maken ze daar niet zo'n punt van. In Amerika moet je vrouw alles tegelijk zijn: moeder van je kinderen, je beste kameraad en je enige minnares, en als in dat beeld wel eens wat barstjes komen, wordt daar vreselijk veel ophef van gemaakt.“ Wilder volgde het verhaal nauwgezet, al maakte hij wel zichzelf het middelpunt van de komedie, waar in de Franse ver-

Gene Wilder en Kelly le Brock in „The woman in red“

sie de hoofdpersoon en zijn drie in het complot betrokken vrienden allemaal aandeel hebben in het verloop. Een Amerikaans trekje waar ik altijd weer over val is het belachelijk maken van oudere vrouwen, die niet getrouwd zijn (ongeveer het ergste wat je in de States kan gebeuren als vrouw) en die dan denken dat iemand verliefd op ze is. In „The woman in red“ mag Gilda Radner (sinds kort de echtgenote van Gene Wilder) die klus opknappen. Gelukkig is ze zo'n raskomedienne dat ze zich er prima uit redt, en ik denk dat de wereld van haar veel meer zal horen dan van de schattige Kelly LeBrock, die de rol van het fotomodel speelt.

„Codename Wildgeese“ is zo'n film die, onder het mom van een moralistisch verhaaltje alle registers opentrekt waar het geweld en spanning betreft en in dat opzicht net zo commercieel inspeelt op de vraag van het grote publiek als films die niet met dat brave vernisje zijn overdekt. Ene Wesley, een stoere vent, leidt een klein groepje vechtsjassen die voor allerlei karweitjes op te

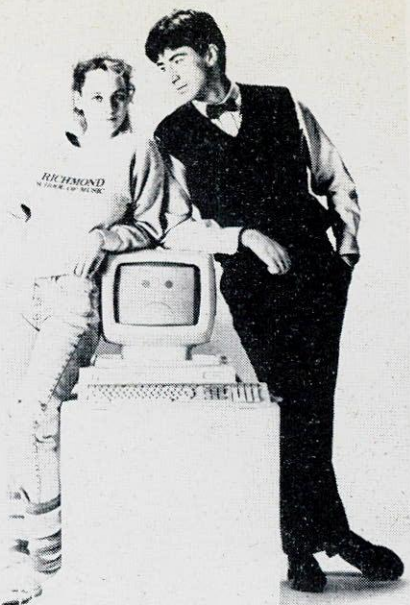

Lee van Cleef en Lewis Collins in „Codename Wildgeese“

trommelen zijn. In deze film worden ze ingezet om een heroïnefabriek in de Gouden Driehoek op te blazen. Larmoyant detail: de zoon van de leider blijkt een slachtoffer te zijn van drugs, dus pa is extra gemotiveerd. Gek dat er toch zoveel redelijk grote namen in de film zitten: Lee van Cleef, Klaus Kinski, Ernest Borgnine. Hoofdrol is voor de pruilende Lewis Collins, de onvermijdelijke vrouwenrol wordt gespeeld door Mimsy Farmer. Regie was van Anthony M. Dawson. Mooie stunts ja, mooie film nee.

Robert Wagner en Teri Garr in de gladdie film „To catch a king“

V.l.n.r. Virginia Madsen, Edgar (de computer) en Lenny van Dohlen in „Electric dreams“

Na de dreigende boodschap die de film „Wargames“ inhield aangaande de computer, komt „Electric dreams“ met een veel speelsere: een computer is geen gevoelloos ding want hij kan verliefd worden! Een jonge architect schafft zich een home-computer aan die wanhopig verliefd blijkt te worden op zijn nieuwe bovenbuurvrouw, een blonde celliste. Veel spectaculaire video-grapjes, aardig spel en schitterende muziek maken deze film tot een heel acceptabel entertainment. Culture Club, Heaven 17, Giorgio Moroder, Jeff Lynne, Helen Terry en P. P. Arnold zeggen de kenner genoeg. Regie was van Steve Barron.

Robert Wagner en Teri Garr hebben zich gewaagd aan een oppervlakkig filmpje over de hertog en hertogin van Windsor die in de Tweede Wereldoorlog ternauwernood aan een ontvoering door de Duitse officier Schellenberg ontsnapt zouden zijn. Knap in elkaar gezet, heel aardig gespeeld, maar naar het eind toe toch steeds meer een plastic stukje amusement, dat de beloftes van het eerste half uur niet waar maakt. Wel aardig om de schertsfiguur die die Britse vorstenzoon was, weer eens ten tonele te zien voeren. Het geheel stond onder de gladdie regie van Clive Donner. Naam van de film: „To catch a king“.

„Turtle Diary“ gaat de film heten waarin Jeroen Krabbé naast grootheden als Glenda Jackson en Ben Kingsley te zien zal zijn. De film „De vierde man“ blijkt in Amerika goed te lopen, met de naam van Krabbé groot geafficheerd op de gevels. Dat werpt kennelijk vruchten af. De film is van Britse makelij, naar het stuk van Harold Pinter. Regie wordt gevoerd door John Irvin.

L. v. O.

Toen ze de buitenlanders wegstuurden
heb ik gezwegen
want ik ben geen buitenlander

Toen vrouwen werden gediskrimineerd
heb ik gezwegen
want ik ben geen vrouw

— heb ik niet geprotesteerd
— want ik ben geen homo

— Toen ik aan de beurt was
— was er niemand die nog protesteerde

Mens sana in corpore sano wordt door sportidealisten nog weleens misbruikt. De volledige spreuk luidt: *Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano* oftewel „men moet wensen, dat er een gezonde geest in een gezond lichaam zij”. Een „gezonde geest” hield bovendien in een geesteshouding, een mentaliteit, vrij van onbeteugelde hartstochten.

Dit staat wel in schrille tegenstelling tot een aantal sportcommentatoren na afloop van de Olympische Spelen 1984. Het overstelpend aantal Amerikaanse medailles wordt geweten aan een fanatieke hartstocht, namelijk het op de spits drijven van de wil om te winnen: een alles-of-niets moraal. Daar wordt de Europese en vooral Nederlandse mentaliteit tegenover gesteld van het alles op hetzelfde peil brengen: nivelleren.

Tegenover de Amerikaanse prestatiezucht staat de hier geldende opvatting dat persoonlijke prestaties best mogen. Gezamenlijke prestaties waarbij de sterke de zwakkere optrekt, verdienen echter de voorkeur. Je mag het knapste jongetje of meisje van de klas zijn, maar het er intens naar streven, wordt niet aangemoedigd.

In dit soort sportcommentaren wordt erop gewezen dat het economisch herstel in de Verenigde Staten beter op gang komt dan in West-Europa, dankzij deze op de spits gedreven alles-of-niets moraal. Bij mij rijst dan een beeld van een samenleving, waarin zij, die „alles” weten te bereiken, dit alleen kunnen doen ten koste van degenen, die uiteindelijk met „niets” overblijven. De rijken worden steeds rijker en de armen steeds armer, desnoods tot onder de armoedegrens. Is dit een samenleving die zich ook nog beschaafd wil noemen?

Ga je er vanuit, dat voorwaarde voor waarlijk menselijke ontplooiing een redelijk materieel minimumbestaan is, dan is het plicht een samenleving zo te organiseren dat voor een ieder de materiële en geestelijke voorwaarden worden geschapen, die deze zelfontplooiing mogelijk maakt. Dit voorkomt dat mensen zo in beslag worden genomen door de strijd om het dagelijks bestaan – of erger: deze uitzichtloze strijd opgeven en in doffe ellende berusten – dat zelfontplooiing een begrip uit een andere wereld is.

Het toppunt van alles-of-niets – een fanatieke door hartstochten gedreven mentaliteit – staat veraf van een „gezonde geest”, niet alleen in een gezond lichaam, maar ook in een gezonde samenleving. Er wordt miskend dat een waarlijk menselijke beschaving persoonlijke prestaties niet schuwt, mits medemensen, hun welzijn en hun welvaart, niet uit het oog wordt verloren. Geen medemenselijkheid als gunst, maar als plicht: geen aalmoes maar een recht.

Chiel Verduijn

(Uit: Humanist van november '84)

Tekst poster

De tekst van de poster van het Anti Fascisme Komitee Utrecht op de voorgaande pagina's is een geaktualiseerde vrije versie van het gedicht van de bekende Duitse predikant Martin Niemöller. Ook deze oorspronkelijke tekst drukken wij hieronder graag nog eens af.

De poster (formaat 60 x 41; zwart/wit) is te bestellen door overmaking van f 3,60 (incl. verzendkosten) op giro 4306444 t.n.v. Anti Fascisme Komitee te Utrecht.

Toen de nazi's de communisten arresteerden,
heb ik mijn mond gehouden,
ik was toch geen communist?

Toen ze de sociaaldemocraten opsloten,
heb ik gezwezen,
ik was immers geen sociaaldemocraat?

Toen ze de katholieken arresteerden,
heb ik niet geprotesteerd,
ik was immers niet katholiek?

Toen ze mij arresteerden,
was er niemand meer,
die kon protesteren.

Martin Niemöller

1985, terug in de toekomst

Op zaterdag 5 januari 1985 organiseert de jongerengroep van het Humanistisch Verbond een manifestatie met als motto „1985, TERUG IN DE TOEKOMST”.

Centraal staat het door de humanistische jongeren geschreven „Toekomstperspectief”, waarin een aantal stellingen wordt gelanceerd over de toenemende individualisering, het menselijke zelfbeschikkingsrecht, de mogelijkheden en de grenzen van de menselijke kennis, de verdeling van arbeid en inkomen.

Aan de hand van deze en andere stellingen kan gediscussieerd worden over vragen als: wát moet er gebeuren om de samenleving een menselijker gezicht te geven, hoe kan het individu de hoeksteen van de samenleving worden?

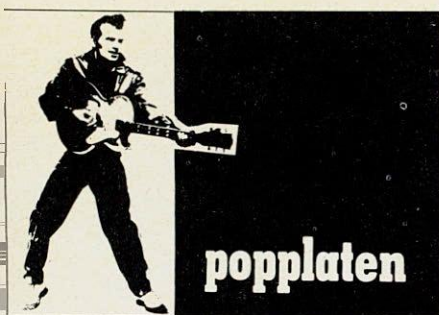
Naast dit inhoudelijke gedeelte vindt doorlopend een cultureel programma plaats. Zo wordt de dag geopend met een voorstelling van de theatergroep Schoppen 9, met het stuk „Gelukkigen”. Verder is er een optreden gepland van de cabaretier/schrijver Hans Dorrestijn samen met de dichter Lévi Weemoedt. Het duo Crackerhash brengt satirisch, luchtig repertoire. De dag wordt besloten met een optreden van de Peter Bradbrook-band.

De manifestatie vindt plaats in centrum RASA te Utrecht (Pauwstraat 13a, een zijstraat van de Oude Gracht, vlakbij het centraal station). Het programma duurt van 10.30 tot 19.00 uur, de entree is f 3,-.

Voor meer informatie: bel 030-318145.

Levensverzekeraars zien zichzelf dus als leveranciers van kaartenhuizen. Da's pas zekerheid.

Lou Reed - New Sensations

Op 42-jarige leeftijd weet Lou Reed nog steeds perfecte muziek te maken. Met als vanouds weer heel sterke teksten over vriendschap, jaloezie, liefde en 'new sensations' zoals computerverslaving ('My red joystick') en videospelletjes ('Down at the arcade') roert hij onderwerpen aan die voor velen herkenbaar zijn.

Met afwisselend snelle en langzame nummers, die uitstekend aansluiten bij de tekst en met zijn karakteristieke stem, enigszins gebroken door overmatig drankgebruik, weet Lou Reed op z'n zeventiende langspeelplaat opnieuw te boeien.

LOU REED NEW SENSATIONS

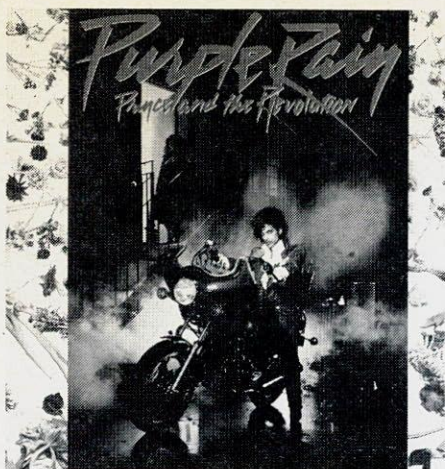
Opvallend is zijn eigenzinnige kijk op het vallen van 'de bom'. In 'Fly, into the sun' zingt hij hierover:

*I would not run from the blazing light
I would not run from it's rain
I'd see it as an end to misery
As an end to wordly pain
Fly into the sun.*

Als Lou Reed het nivo van 'New Sensations' weet vast te houden, mag hij van mij tot z'n zestigste doorgaan met het maken van platen.

Prince and the Revolution - Purple Rain

Deze soundtrack van de gelijknamige film, met de hits 'Purple Rain' en 'When the doves cry', is de doorbraak voor Prince in Nederland. In de Verenigde Staten is hij al langer een 'superstar'. De doorbraak kwam daar met z'n derde elpee 'Dirty Mind' die ondanks een boycot van de radiostations, door de zeer uitgesproken seksuele teksten, toch, goud opleverde.

Ook 'Purple Rain' staat voor een groot deel in het teken van seks. Het is het handelsmerk van deze freudiaanse geilbeer.

Zijn muziek is een kruising tussen Jimi Hendrix en disco. Flitsende gitaren en een opzweepend ritme. Stilzitten is er niet bij, behalve tijdens de prachtige ballads 'Purple Rain' en 'The beautiful Ones'. Op deze plaat wordt hij bijgestaan door 'the revolution', voornamelijk bestaand uit de altijd in lingerie rondspringende dames van Vanity Six en Apollonia Six.

Alle nummers op deze elpee zijn potentiële hits. En songs als 'Let's go Crazy', 'Baby I'm a star' en 'Take me with you' verdienen dat ook. 'Let's go Crazy' zou alleen om z'n prachtige intro al hoog in de hitparade moeten staan.

Ik ga zeker naar de film kijken, al was het maar om de muziek. Prince heeft zichzelf met deze plaat tot koning gekroond.

Shriekack - Care

Deze Engelse groep maakt muziek die voornamelijk gebaseerd is op ritme. Er wordt volop geëxperimenteerd met het drumstel en de basgitaar.

Ook op andere fronten wordt het experiment niet geschuwd. Zo bestaat het nummer 'Hapax Legomena' uitsluitend uit het geluid van een klappertandende man, die zegt dat hij het koud heeft en aan het eind uitbarst in een onbedaarlijke lach. In een ander nummer is alleen ritmisch geklapwiek van vogels te horen, terwijl ook een autoclaxon als instrument wordt gebruikt.

De nummers waar wel in wordt gezongen kenmerken zich door loomheid en volle zang. Een uitzondering is het nummer 'Lined up', dat uitstekend in het gehoor ligt.

De melodie is op deze plaat ondergeschikt gemaakt aan het ritme en daar komen mooie dingen uit.

Het is een sfeerplaat waar je rustig voor moet gaan zitten. Niet de meest toegankelijke elpee, maar als je van doemmuziek houdt zeker het aanschaffen waard.

Simple Minds - New golddream (81-82-83-84)

Tot slot een oudere elpee uit 1982, die

voor mij de mooiste is uit de popgeschiedenis. Het heldere geluid en de prachtige ritmes brengen me in een sfeer van extase.

Alle nummers zijn artistieke hoogstandjes, er is geen enkele dissonant. Nog nooit heb ik een album gehoord waar tekst en muziek zo goed op elkaar aansluiten.

Je hoort het positivisme, de romantiek en het licht van de hoop. Het is een bijna religieuze ervaring om naar deze plaat te luisteren. Deze Schotse groep predikt het geloof, dat dromers bergen kunnen verzetten en door de pathetische zang van Jimm Kerr word je al bij de eerste noten bekeerd. Je gaat zweven, de tranen springen in je ogen en je komt pas weer op de grond als de plaat is afgelopen.

Nummers als 'Someone somewhere in summertime', 'Glittering prize' en 'Somebody upthere likes you' hebben eeuwigheidswaarde.

Zelfs na honderd keer draaien blijft het luisteren naar deze plaat een ervaring die niet van deze wereld is.

Na 'New Golddream' kwamen de Simple Minds met 'Sparkle in the Rain'. Ook heel mooi, maar duidelijk minder dan 'New Golddream'. Je kunt het ze echter niet kwalijk nemen, 'New Golddream' is eenmalig. Woorden schieten tekort voor deze plaat, je moet er gewoon naar luisteren.

Albert Grevén

Voetbal nog altijd oorlog

Wat is het voetbalheimwee naar tien jaar geleden toch aandoenlijk groot! Zo aandoenlijk en zo groot, dat Rinus Michels inmiddels weer bondscoach van de KNVB is. Als het aan de bond had gelegen was tegen Oostenrijk het hele ploegje Vice-Weltmeisters van destijds teruggehaald. Maar Piet Keizer is te dik geworden. Sjaak Swart heeft het te druk met het verkopen van broodjes kroket en Wim van Hanegem is te krom geworden.

Dus bleef het bij Michels, hoeveel gekonkel het ook kostte om de generaal van weleer terug te krijgen aan „het front“. Dát was het eerste wat bij de Grote Rentreep opviel, de man spreekt nog steeds in oorlogstermen. Het Front. De voetbalterminologie is doorspekt met krijgszucht: kanonskogels worden afgevuurd, defensies overrompeld, schoten gelost en opmarsen gevierd. Kortom, aan het hoofd van zo'n nationale legermacht heb je inderdaad een generaal nodig.

Het aloude liedje. De resultaten van het Nederlands elftal waren onder de kleine Kees Rijvers niet wat ze wezen moesten. En zodra er in de kazernes van Zeist wordt gemopperd over de resultaten, ontstaat de roep om de Sterke Man. Het is klaarblijkelijk het axioma van de topsport. Zonder een boeman, een barse, weinig spraakzame autoriteit aan de organisatorische top is er met de Nederlandse sportman geen goed garen te spinnen. Hij is tegen zijn eigen inspraak niet bestand. De Nederlandse top-voetballer wil geleid, gestraft, beboet, gecommandeerd en geschouffend worden.

In 10 jaar veel verschillen

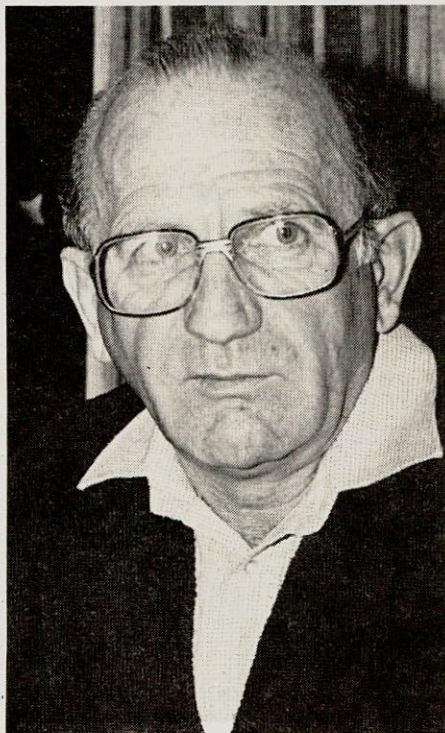
Merkwaardig genoeg lag dat met de generatie van 1974 toch even anders. Die was minder slaafs. De Keizers, Cruyffs en Van Hanegems waren eigenzinnig en hadden op zijn tijd een grote bek. Als de trainer, de Generaal dus, kritiek ventileerde, kwamen ze in opstand. De vijftien of zestien van toen hadden allemaal de pest aan Michels' gedrag. Veranderingen in de opstelling, de tactiek, die in de WK-finale tegen West-Duitsland gehanteerd werd, het waren allemaal blunders van de eerste orde en de spelers kankerden. Maar ze presteerden wel naar vermogen.

De jochies van nu zijn anders. Als Ajax-doelman Galjé een paar keer misgrijpt bij hoge corners en publiekelijk om de oren wordt geslagen door trainer De Mos, zegt hij deemoedig: „De kritiek van de trainer is terecht. Ik moet eraan werken, wil ik echt een grote keeper worden“. Jan Jongbloed had gezegd: „Zo'n broekie van een trainer moet zijn mond houden. De pot verwijt de ketel. Dit zijn zaken, die je onderling oplost“. Rijvers onderkende die verandering van mentaliteit en zag zichzelf vooral als opvoeder in een langdurig proces. De terugval van het Nederlandse voet-

bal na de tweede WK-plaatsen in 1974 en 1978 was voorspelbaar. In Argentinië was de tweede plaats eigenlijk al een complete verrassing, tegen het licht van de teruggelopen kwaliteit van het Nederlands voetbal. De jaren erna kregen de Nederlandse clubs, die uitkwamen in de diverse Europese toernooien bijna alle in de eerste ronde reeds een oplawaai van jewelste.

Speelsheid tegenover hardheid

Toen Rijvers aan het roer kwam (scheepvaart-termen zijn ook niet fraai, maar te verkiezen boven militaire -) stippelde hij een lange-termijnbeleid

Gaande man, bondscoach Kees Rijvers . . .

uit. Er kon worden waargenomen, dat zich in het Nederlandse voetbal inderdaad een aantal jonge talenten ophield. De Gullits en Van Bastens. Tame-lijk speelse jongens, in tegenstelling tot de generatie 1974, die niet alleen tactisch gelouterd was, maar zich bovendien een ontstellende hardheid had eigen gemaakt. De hardheid in die jaren was zo intimiderend, dat ze de doodsteek voor het voetbal leken te worden. Rijvers wilde er vanaf en keek vooral richting Brazilië. Speelsheid en souplesse bleken daar primair te staan, ze maakten hardheid zelfs overbodig. Het karakter van de nieuwe Nederlandse generatie voetballers leek een imitatie mogelijk te maken, maar dat zou een aantal jaren kosten.

Vooral diende een nieuw soort zelfvertrouwen te worden gekweekt. De Nederlandse voetballer van na 1974 bleek onzekere. Hij zag de Cruyffs en Van Hanegems nog rondlopen, hij meende te moeten luisteren naar deze ontzag inboezemende mannen. Hij probeerde zich te spiegelen, maar kon daardoor nauwelijks een eigen identiteit ontwikkelen. Het aantal snor-dragers op de Nederlandse velden nam enorme proporties aan. Met de snorren werd de twijfel gemaskeerd. Rijvers zag dat en wilde de tijd nemen.

Maar de KNVB heeft nooit tijd. Men zag de smoelen in Zeist ontevredener worden, de nostalgie sterker. Oude, ooit verguisde mannen als Jacques Hogewoning kwamen terug in het sectie-bestuur. Het teruggrijpen naar het verleden werd daarmee een feit. Het zal deze Hogewoning zijn geweest, die het uiteindelijke scenario-Michels ontwierp. Wat had Michels na 1974 eigenlijk gepresteerd? Niets. Bij Barcelona gingen de resultaten er nog mee door, omdat Cruyff het team enige tijd droeg, in West-Duitsland bleek de Generaal ondanks zijn insignes een soldaat tweede klasse. Hij was zelfs gedwongen een soort minzaamheid te ontwikkelen, hij ging lullen als een sociaal werker, maar kon zich ook daarmee niet redenen.

Grove plannen

Op zekere dag, en dat moet al vroeg in het jaar 1984 zijn geweest, besloot de KNVB-top deze Michels terug te halen. De Sterke Man. De Trainer met Gezag. Helaas was het contract van Rijvers nog niet uitgediend, waardoor een ietwat onhoffelijk, of zeg maar gewoon grof plan in werking trad. Als Michels bin-

... moest het veld ruimen voor Rinus Michels, de „generaal“ die terugkeerde aan „het front“

nengehaald kon worden als „manager“, wat dat dan ook mocht zijn, zou de steer binnen enkele weken zo verziekt zijn, dat Rijvers zich zou terugtrekken. Dat kon het sectiebestuur gerust aan Michels overlaten.

Michels presenteerde zich bij zijn benoeming met het lachwekkendste beleidsplan, dat in voetbalkringen ooit naar buiten was gekomen. Een grotere verzameling gemeenplaatsen was nimmer gedebiteerd, nooit was de doelstelling van het voetbal knulliger omschreven. Om mee te delen, dat voetbal het maken van doelpunten is had Michels minstens 800 woorden nodig. Maar het donderde niet, het rapport kon gerust de la in, het was slechts een stap op weg naar het uiteindelijke doel.

In de daarop volgende dagen legde Michels wat papieren op z'n bureau in Zeist, teneinde de indruk te wekken, dat hij ergens mee bezig was. Kwam Rijvers de deur binnen, dan negeerde de manager hem, legde Rijvers andere papieren op het bureau, dan werden die ostentatief in de prullebak geworpen. Rijvers was binnen een maand ziek van deze man. En Michels hoefde slechts te wachten tot die zieke de bondscoach te veel werd. Als ze elkaar tegenkwamen bij een eredivisiewedstrijd, gaf Michels een stoeve hoofdknik.

De afloop is bekend. Het Nederlands

elftal verloor op eigen terrein van Hongarije. De voorstanders van Michels wisten exact, waaraan die nederlaag te wijten was geweest: een belabberde tactiek. Een paar dagen later deelde Michels mee, dat hij wel geïnteresseerd was in de baan, die na het vertrek van Libregts bij Feyenoord was vrijgekomen. Michels was daarin natuurlijk totaal niet geïnteresseerd, maar het bood het sectiebestuur de gelegenheid zijn aanhankelijkheid te betonen. Wij hebben bij uitstek u nodig, fleemde Hogewoning.

En Rijvers wist nu definitief wat hem te doen stond: vertrekken. In een paar dagen was hem duidelijk geworden, wat hij al steeds vermoedde. Zijn werk zou gedwarsboemd worden tot hij inderdaad ontslag zou nemen. Van twee kwade oplossingen koos hij degene, die weliswaar korte tijd als zwak zou overkomen, maar die hem een ellendige toekomst zou besparen.

Onfatsoenlijk bestuur

Wat een zootje daar in Zeist. Wat Van der Louw er doet als sectievoorzitter is een raadsel. Het is trouwens opvallend, dat hij bij de twee grote crises in de KNVB-top steeds op vakantie en onbereikbaar bleek. Respectievelijk verblijvend in België en Luxemburg. Kennelijk

volvoeren Hogewoning en de zijnen de demonische plannen bij voorkeur als Van der Louw er niet is. Die zou immers wel eens bezwaar kunnen maken wegens onfatsoen!

Maar om fatsoen gaat het niet. Het gaat erom dat Nederland in 1986 weer tweede wordt bij de wereldkampioenschappen. Achter Brazilië. Een ouderwetse generaal zal daarvoor zorgen. De soldaten zijn tegen die tijd wat ouder, de tucht is optimaal en de kanonnen staan op scherp.

Hans van Wissen

krijgskunde: roem- en boemdenken

De klarinet in de jazz

Het is voor alle jazzliefhebbers in de loop der jaren helaas normaal geworden, dat ze regelmatig worden opgeschrikt door overlijdensberichten van bekende muzikanten. Onlangs was dit weer het geval met o.a. Shelly Manne en Count Basie, waarvan de laatste overigens een respectabele leeftijd bereikte.

Nimmer was ik echter meer geschokt dan door het plotselinge overlijden van onze landgenoot Jan Morks, de fameuze klarinettist, temeer, omdat ik hem slechts enkele dagen tevoren nog in mijn woonplaats Schoonhoven mocht bewonderen.

Jan Morks

Jan Morks

Jan Morks was voor mij het idool van mijn jeugdjaren. Ik kan mij nog goed herinneren dat hij omstreeks 1955 in de publiciteit kwam, omdat hij de opvolger van Peter Schilperoort in de legendarische Dutch Swing College Band werd. Ik wist toen nog niet, dat hij daarvoor al in verscheidene orkesten een grote faam had opgebouwd.

Toen ik Jan voor het eerst hoorde, was ik gelijk „verkocht“. Zijn unieke toon met de braam erop, swing en power maakten, dat hij uit duizenden was te herkennen.

Ondanks het feit, dat mijn muzikale voorkeur al gauw meer uitging naar de moderne jazz dan naar de Dixieland, bleef Jan Morks voor mij een van die begenadigde muzikanten, die altijd weten te boeien. Zijn overlijden betekent voor de Nederlandse jazz en voor alle liefhebbers een onherstelbaar verlies.

Door dit overlijdensbericht viel het mij

echter weer eens op hoe weinig grote klarinettisten er in de huidige jazz zijn. Het leek mij daarom aardig om in dit stukje de jazz-geschiedenis weer eens door te lopen aan de hand van de klarinet, zodat zij, die voor dit instrument én de jazz een speciale voorkeur hebben zich bij het eventuele kopen van platen beter kunnen oriënteren.

Johnny Dodds

De eerste grote klarinettist in de jazz was wel Johnny Dodds, die in de twintiger jaren o.a. deel uitmaakte van de orkesten van Louis Armstrong en King Oliver.

Wanneer we hem nu horen op oude opnamen, zouden we misschien kunnen denken, dat hij qua techniek geen grootheid was. Dit is echter een misvatting, want de jazzmusici hechtten in die tijd meer waarde aan gevoel dan aan technisch vertoon. Dat Johnny Dodds wel degelijk een kei was blijkt wel uit het feit, dat sommige oude-stijl-klari-

Johnny Dodds

nettisten hem nu proberen te imiteren.

De klarinet bleef lange tijd een belangrijke rol spelen in de jazz.

Ik noem hier slechts de belangrijkste figuren, zoals Sidney Bechet, die later als sopraansaxofonist wereldberoemd zou worden, maar wel degelijk op klarinet begon én Jimmy Noone, die in die tijd al een verbluffende techniek demonstreerde.

Benny Goodman

Benny Goodman

In de dertiger jaren deden de grote swingbands hun intrede. Twee ervan werden geleid door de klarinettisten Artie Shaw en Benny Goodman.

Artie Shaw was een prima muzikant en een groot showman, maar hij werd natuurlijk overschaduwd door Benny Goodman, die een van de beroemdste jazzmusici aller tijden werd. In bepaalde kringen wordt tegenwoordig nog wel eens denigrerend over Goodman gesproken, maar of men zijn muziek nu gelikt vindt of niet, zijn vakmanschap zal bij de echte liefhebbers nooit ter discussie staan. Goodman had en heeft trouwens nog steeds een prachtige toon en dito techniek en velen zullen hem identificeren met de klarinet in de jazz.

Ook in het orkest van Duke Ellington speelde de klarinet een grote rol. Hij gebruikte het instrument graag voor speciale klankkleuren en bezat in Bar-

Barney Bigard

ney Bigard en Jimmy Hamilton sterke solisten.

In de Revivaljazz van de veertiger en vijftiger jaren waren het vooral Pee Wee Russell en Edmond Hall die opvielen. De laatste had wat toon betreft wel iets weg van onze eigen Jan Morks.

Na 1945 deed de Bebop zijn intrede en het bleek al gauw, dat deze stijl op de klarinet erg moeilijk te spelen was. Slechts mensen met een onberispelijke techniek waren in staat de ingewikkelde boppatronen op de klarinet te vertolken. Het was daarom zo opvallend, dat het een Europeaan was, die het eerst van zich deed spreken, namelijk de in de V.S. levende Zweedse klarinettist Stan Hasselgard, die helaas al vroeg bij een auto-ongeluk om het leven zou komen.

Stan Hasselgard slaagde er dus wel in op op de klarinet te spelen, hoewel hij nog niet geheel vrij van swinginvloeden was.

Stan Hasselgard

Buddy de Franco

Dit laatste gold echter beslist niet voor Buddy de Franco, naar mijn mening het grootste fenomeen, dat ooit de klarinet bespeelde. Buddy had een dergelijk waanzinnige techniek, dat zijn platen daarom wel eens vallen onder de noemer: overdaad schaadt. Het is misschien wel daarom dat hij nooit de erkenning heeft gekregen, die hij verdiende.

Het deed mij daarom deugd hem onlangs nog eens in volle glorie te horen op het Heinekenfestival, hoewel zijn techniek met het klimmen der jaren wel wat minder was geworden. Misschien kwam zijn muziek juist daardoor wel zo fris over! Buddy de Franco kreeg in die tijd ($\pm$ 1950) weinig navolgers. Slechts Jimmy Giuffre en Tony Scott vielen op. Giuffre speelde vooral in het lage register van de klarinet en dat gaf zijn muziek een zekere charme, hoewel het geheel toch wel wat „cool“ overkwam en geen vonk deed overslaan. Tony Scott viel vooral op door zijn fluisterende embouchure, maar is toch nooit echt doorgebroken en zocht het later vooral in de Oosterse muziek.

Jimmy Giuffre

Van de huidige Amerikaanse klarinetisten zijn het vooral Bob Wilber en Kenny Davern die opvallen. Zij spelen voornamelijk oude stijl muziek. Echte grootheden zijn het echter niet.

In de avantgarde jazz wordt de basklarinet nogal eens gebruikt, hoewel niemand er tot dusverre in is geslaagd Eric Dolphy te evenaren, die de eerste was, die dit instrument echt goed bespeelde. maar Dolphy was dan ook een van die grote talenten, die de jazz veel te vroeg zijn ontvallen.

Nederland heeft altijd prima klarinetisten gehad, zoals Peter Schilperoort, Dim Kesber en tegenwoordig Bob Kaper en Herman Schoonderwalt. Maar zij allen zullen voor mij toch niet in staat zijn het verlies van de onvergetelijke Jan Morks goed te maken!

Theo Carree

Afscheid Yme de Jong

Per 1 december 1984 heeft Yme de Jong secretaris van het bureau raadsvrouw te Ede, eervol ontslag gekregen. Vervroegd, op de leeftijd van 59 jaar. Al enkele jaren kon Yme niet meer. Door dit korte berichtje wil ik, namens de dienst HGV, waarbinnen nog persoonlijk afscheid van hem zal worden genomen, aandacht vragen voor zijn vertrek. Want, zo'n bijzonder mens mag ook naar buiten, niet 'geruisloos' verdwijnen!

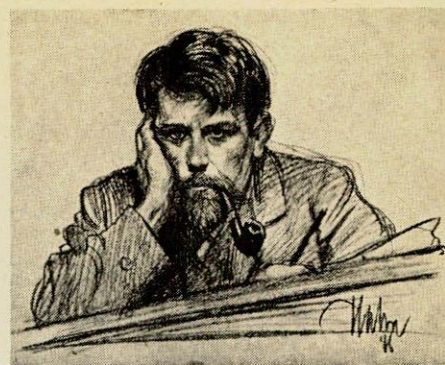
En Yme was en blijft een bijzonder mens. Enerzijds zou je zeggen: een typische defensie-ambtenaar, die na zijn dienstplicht beroepsmilitair bij de Marine werd (vier jaar) en daarna in diverse functies bij defensie werkzaam bleef. Maar anderzijds die zoekende mens die toch maar de moed had om naast ambtenaar-zijn het volle leven te leven. En ervan te genieten, maar er ook aan te lijden.

Op 1 juli 1971 kwam hij als secretaris bij onze dienst. Eerst drie jaar in Schaarsbergen en nadien, tot zijn ontslag, in Ede. En al die dertien jaar, toonde hij die twee kanten van zichzelf: de hardwerkende ambtenaar voor wie jaren lang niets en niemand teveel was, maar, voor degenen die hem beter kenden (o.m. raadsman Jan Duijnhouwer en ik) was hij ook die 'andere' mens. De zoeker, die voordat de 'Oosterse Renaissance' (Fortmann) Europa in zijn ban kreeg, al bezig was met yoga, Zen en die later India (Puna) bezocht. Naast zijn grote toewijding aan zijn werk als secretaris, ontdekte hij in stilte de oerbronnen van het menselijk zijn. Hij werd wijs, maar tegelijkertijd doodmoe. Voor zijn werk werd die toenemende uitputting hem uiteindelijk te veel. Hij kon echt niet meer. Voor zichzelf en anderen die met hem als vriend, functionaris of zomaar als medemens, in contact kwamen ging de levensdiepte van deze man steeds meer opvallen. Yme en ik hadden vooral de laatste jaren functioneel en persoonlijk veel contact en overleg. Ook vanwege zijn ziekte.

Ik kan naar buiten deze balans van secretaris Yme de Jong geven, kort en krachtig: een goed en toegewijd secretaris is ons ontvallen; een wijs en warm mens is gebleven. Voor anderen en voor diegenen van ons die zijn vrienden zijn geworden. Zoals ik.

Joos Sinke
Hoofdraadsman

De oorlogsprenten van Albert Hahn

Zelfportret Albert Hahn

Toen in 1914 de eerste wereldoorlog uitbrak en België onder de Duitse laars werd vertrapt, wist Albert Hahn dat het monster was losgebroken. Bedroefd constateerde hij dat de socialisten in de verschillende landen niet bij machte waren geweest deze uitbarsting van bloedig geweld tegen te houden en dat zij nu met het geweer in de hand tegenover elkander stonden om zoveel mogelijk te moorden. Het nationalisme was sterker gebleken dan het internationalisme. Met zijn prenten, die tot aan zijn dood op 3 augustus 1918 regelmatig in het weekblad *De Notenkraker* verschenen, stond hij tussen de oorlogvoerende partijen. „Het militarisme is nooit humaan, welk uniform het ook aan heeft.”

Hahn wilde de misdaden zowel van de ene als van de andere partij bestrijden. En dat heeft hij tot zijn laatste prent volgehouden en het is zijn schuld niet, dat hij er tegen de Duitse militaristen meer heeft moeten tekenen dan tegen de anderen. Bij dit artikel plaatsen we enkele van Hahn's meest aangrijpende oorlogsprenten en geven daarbij een korte toelichting.

Reims

Een van zijn meest indrukwekkende tekeningen was zeker die, die september 1914 verscheen. Hahn wilde voor de herbouw van de verwoeste kathedraal van Reims een stijl aangeven, die beter paste bij de cultuur der oorlogsjaren dan met de middeleeuwse gothiek het geval was. Het kwam wel eens voor dat Hahn niet direct afscheid kon nemen van een idee, dat hij in een prent had neergelegd. Hij ging zo'n plaat opnieuw opzetten en uitdiepen. Het was de bedoeling een zestal soortgelijke prenten in een album verzameld, uit te geven. Dit plan is echter nooit ten uitvoer gebracht. De prent bij dit artikel afgedrukt is op de hierboven genoemde wijze tot stand gekomen. Albert Hahn was in zijn beeldend vermogen soms vooruit op latere

technieken, zoals de fotomontage. Dat is heel duidelijk te zien in de elementen die John Heartfield bijeenbracht in zijn montage: 'Wir beten an die macht der Bomben' (1934). Een kathedraal van de in 1930 geboren Duitse tekenaar Walter Hanel is eveneens uit granaten opgebouwd met als onderschrift: 'Feiglinge aller Länder vereinigt euch!' Zo werd het grootste idee van Albert Hahn steeds op andere wijze verwezenlijkt.

Verdun

Aan het front bij Verdun werd in 1916 door de legers van de Duitse kroonprins Wilhelm een zeer groot offensief tegen de Franse verdediging van het westelijk front ontketend. De Fransen verloren 275.000 man, de Duitsers 240.000. Hahn, onder de indruk van deze moord-

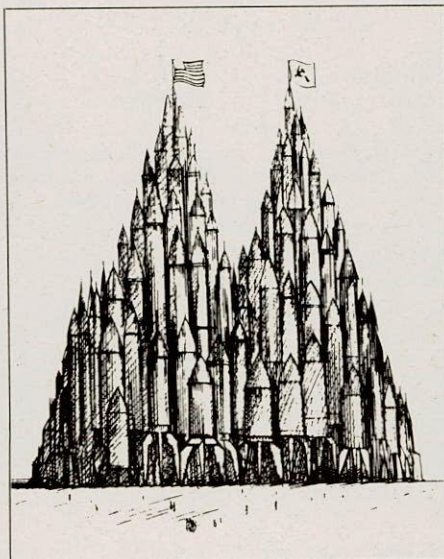
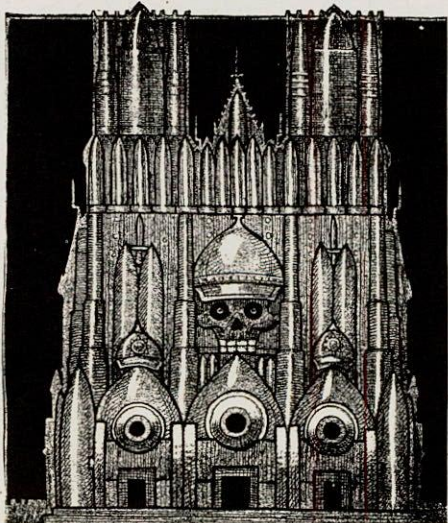
partij, tekende keizer Wilhelm en de kroonprins aan de rand van het slagveld. „Tot hoever zijn wij gevorderd mijn jongen?” vraagt de latere houthakker van Doorn. „Tot zo ver u doden ziet, vader”, antwoordt zoonlief. De enige overwinnaar van de menselijke vernietigende slag bij Verdun was de Dood! In zijn tekening 'De Overwinnaar!' benadrukt Hahn dit nog eens op onduidelijke wijze.

Laatste prent

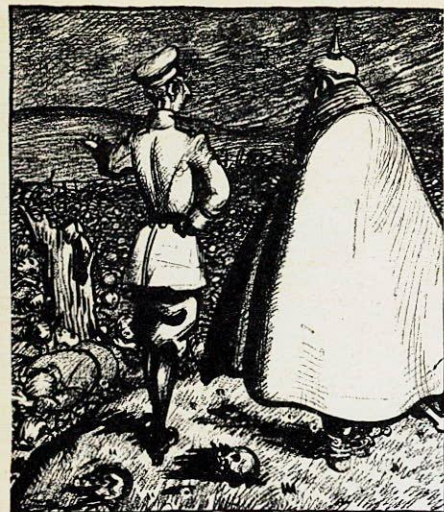
De laatste prent, die Albert Hahn tekende, ze verscheen op zijn sterfdag, waar een nog altijd staande gebleven waarschuwing aan de mensheid om niet te vertrouwen op de oorlogsgod, want de ze suggereert wel oplossingen te geven voor vele vraagstukken, maar de enige oplossing die hij geeft is dood en vernietiging, gesymboliseerd door ontelbare gelijkvormige grafkruisen op de graven van jonge mannen, wier leven wreed en nodeloos werd beëindigd.

De oorlogsprenten vormen in Hahn's werk een eenheid, die zo nu en dan wordt tentoongesteld. Ook in de Zuidwesthoek van Vlaanderen, waar de eerste wereldoorlog 4 jaar lang woedde en nagenoeg alles vernielde. Enkele jaren geleden waren de tekeningen te zien in Kemmel. In dit dorp stelde de Elfnovembergroep een aangrijpend volksboek

20e EEUWSCHE BOUWSTIJL

De kathedraal van Reims in twintigste-eeuwse bouwstijl door v.l.n.r. Hahn (1914), Hanel (1930) en Heartfield (1934)

Verdun: keizer Wilhelm en de kroonprins...

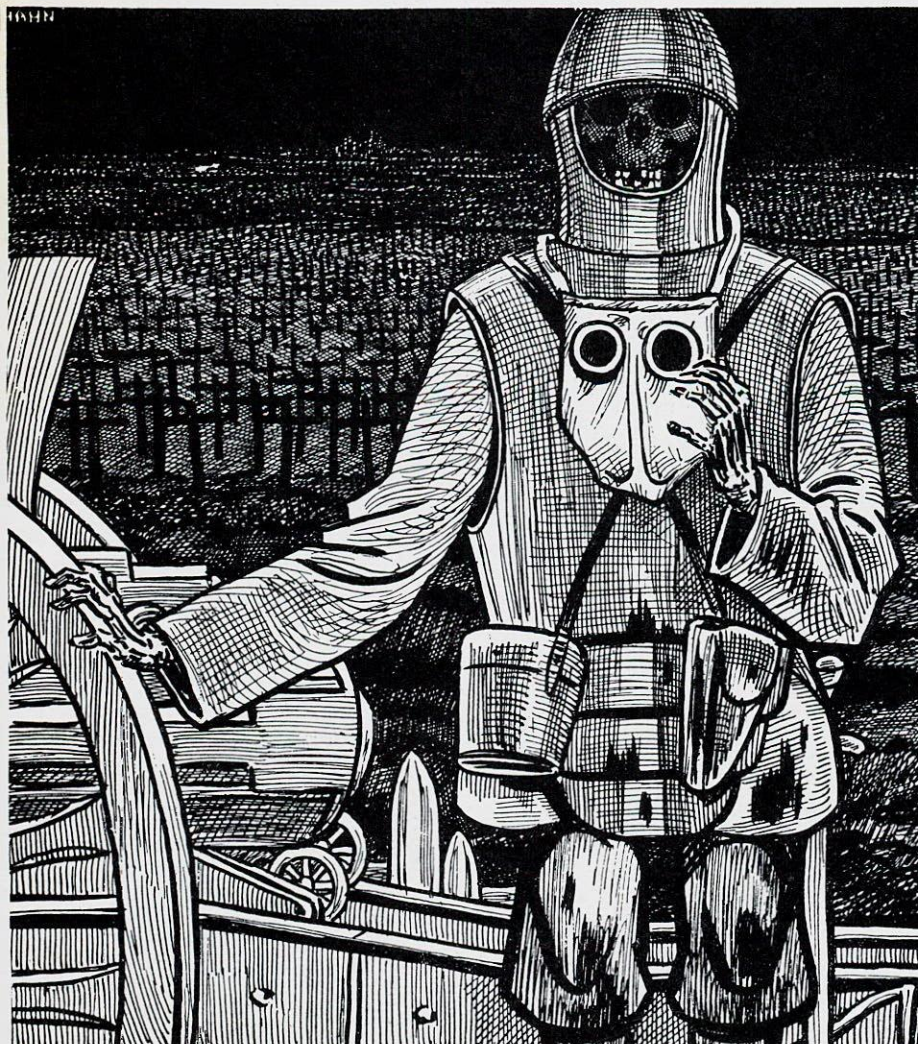

en 'de overwinnaar'

samen onder de titel: 'Van den grooten oorlog', een bijna 400 bladzijden grote uitgave, waarin de gewone vrouw en man vertellen hoe die smerige, eindeloze vier jaren in hun herinnering voortleven. Volgend voorjaar worden Albert Hahn's oorlogsprenten tentoongesteld in Passendale, een dorp waar de naam niet is weg te denken uit de oorlog van toen. Altijd weer is de belangstelling voor zijn werk groot, omdat het 65 jaar

na zijn dood nog volop aktueel is. De prenten van 'Den grooten oorlog' bewijzen zijn onbetwist meesterschap. Ze zijn vol beklemming en geladenheid.

Jan Kooijman

Albert Hahn's laatste waarschuwing, verschenen op zijn sterfdag

Amnesty op de bres voor vrouwelijke gevangenen

Dit najaar houdt Amnesty International speciaal actie voor vrouwelijke gewetensgevangenen die martelingen (hebben) ondergaan. Naarmate vrouwen meer deelnemen aan maatschappelijke en politieke activiteiten, worden ze ook meer gemarteld. Uit alle delen van de wereld bereiken Amnesty berichten over het martelen van vrouwen. Veelal zijn deze martelingen – net als bij de mannen – bedoeld om informatie of bekentenissen af te dwingen. Maar vaak worden vrouwen ook gemarteld om hun echtgenoten, zoons, vaders of andere familieleden te chanteren.

Vrouwen lopen bij het martelen altijd het gevaar seksueel misbruikt te worden. De ondervragingskamer is een mannenwereld, waarin verkrachting en andere vormen van seksueel geweld vrij normaal zijn. Soms komt bij de folteraars de bevreemding van hun seksuele hartstocht op de eerste plaats. De meest sadistische en voor de vrouwen verterende methoden komen hierbij voor. Na de eerste Amnesty-campagne tegen het martelen in 1973, werd door de Deense afdeling in 1974 een medische onderzoeksgroep opgericht, die zich toelegt op het onderzoek van mensen die gemarteld zijn. Het gaat hierbij om het vaststellen van de aard van de martelingen en het aanreiken van middelen en methoden om tot herstel en rehabilitatie te komen. Dit Deense initiatief was een voltreffer en momenteel zijn in 25 landen medische onderzoeksgroepen van Amnesty International werkzaam. Eén van de ervaringen van deze groepen is dat de schade, die door de folteraars wordt toegebracht aan het lichaam en de geest van hun vrouwelijke slachtoffers, veel langer doorwerkt dan bij mannelijke slachtoffers van martelingen het geval is.

Maar het is niet prettig voor u om eraan herinnerd te worden dat mensen worden gemarteld in de wereld. Maar uiteindelijk veel erger is het voor het slachtoffer zelf. Het is schokkend om gedetailleerde verslagen over martelingen te lezen; het liefst zou je die vol afschuw ter zijde leggen. Maar hoe afgrijselijk moet het dan wel niet zijn voor degene die het is overkomen. Daarom moeten we er toch kennis van nemen en op alle mogelijke manieren proberen hieraan een eind te maken.

Marteling is een fundamentele schending van de rechten van de mens en als zodanig door de Verenigde Naties veroordeeld. Ook is marteling krachtens een reeks van bepalingen van nationaal en internationaal recht verboden. Toch wordt er nog dagelijks over de hele wereld gemarteld; ook vrouwen.

Verdere informatie: Amnesty Nederland, Keizersgracht 620, 1017 ER Amsterdam, tel. 020-264436.

(Uit: Humanist van november '84)

boeken bladen brochures

Apartheid

In de Afrikaanse Bibliotheek van uitgeverij In de knipscheer verscheen kortgeleden „Muriel“ van de zwarte Zuidafrikaanse schrijfster Miriam Tlali. Het is

het verslag van haar ervaringen als verkoopster in een door blanken gedreven zaak in een Zuidafrikaanse stad. In deze zaak kunnen zwarte klanten op afbetaling radio's, platenspelers, huishoudelijke apparaten en meubels verkopen. Gedetailleerd en nuchter beschrijft Tlali het gebeuren in de winkel, de werkverhoudingen en haar botsingen met de blanke leiding.

Op deze wijze krijgt de lezer een direct beeld van de alledaagse apartheid, waarbij de blanke altijd gelijk heeft en de zwarte steeds wordt terugverwezen. Een uitstekend boek over vernederingen die de zwarten in Zuid-Afrika moeten ondergaan.

Jammer dat de hoge prijs voor sommigen wellicht een belemmering zal zijn dit boek aan te schaffen, de prima uitvoering ten spijt. Dit boek verdient het door zo veel mogelijk mensen gelezen te worden.

„Muriel“ door Miriam Tlali werd uitgegeven door „In de Knipscheer“ te Haarlem. Prijs f 37,50.

Vluchteling

De Duitse schrijfster Anna Seghers (1900-1983) werd wereldberoemd met haar roman 'Het zevende kruis'. Ze schreef deze even omvangrijke (403 blz.) als imposante roman vlak voor de 2e W.O. als balling in Parijs. Nu, na ruim 35 jaar (!), is er eindelijk een tweede druk verschenen.

Het verhaal speelt zich af in oktober 1937. Uit een Duits concentratiekamp voor politieke gevangenen ontsnappen er zeven. Een geweldige belediging voor de leiding van het kamp, in het bijzonder voor kampkommandant Fahrenberg.

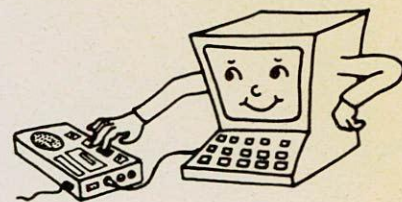
Van de bomen in het kamp die gekapt moesten worden blijven er zeven staan om de vluchtelingen aan vast te binden wanneer ze worden gegrepen. Drie weet men te grijpen, drie komen om, maar de zevende, Georg Heisler, weet weg te blijven. Over deze, niet kapot te krijgen, zevende ontsnapte gaat deze roman. Telkens weer weet hij, vaak op

het allerlaatste moment, iemand te vinden die hem, met gevaar voor eigen leven, verder wil helpen. Mensen die, ondanks alle druk en bedreiging, willen blijven kiezen voor de rechtvaardigheid.

Aldus verhaalt deze roman van de strijd tussen de enkeling en de machthebbers, waarbij de machtigen het onderspit moeten delven. Want Georg Heisler is weg en blijft weg. Zo wordt de hoofdpersoon het symbool van „het geloof in de kracht die in mensen schuilt“. „Het zevende kruis“ door Anna Seghers verscheen bij uitg. Van Gennep te Amsterdam. Prijs f 34,50.

Computerboeken

Nu de micro-computer als warme broodjes over de toonbank gaan begint ook de stroom van boekjes op dit gebied

VG

Anna Seghers Het zevende kruis

Roman

Van Gennep Amsterdam

goed op gang te komen.

Onlangs konden weer enkele nieuwe titels worden genoteerd. In „Het beste computerboek voor beginners“ wordt in heel eenvoudige taal duidelijk uitgelegd hoe een computer werkt, hoe hij optelt, onthoudt en allerlei andere logische functies kan verrichten. Verder wat je hem daarvoor moet vertellen (input). Spelenderwijs wordt het omgaan met de computer geleerd; kennis van de Engelse taal of wiskunde is hiervoor volstrekt niet nodig. Dat geldt evenmin voor „Het beste computerboek voor beginners. Deel 2“. Dit vervolgboek besteedt aandacht aan het programmeren. Wat er zoal komt kijken bij het „plannen“ en voorbereiden van programma's. Verder wordt de in Deel 1 opgedane kennis van het BASIC verder uitgebreid.

Het derde boek is „Zo werkt u met de Commodore 64 computer“. In dit boek maakt de kersverse computergebruiker, eveneens in eenvoudige taal en

JAN SILDAAAT

an de hand van duidelijke illustraties, ennis met dit apparaat. Computerering is voor deze boeken in het geheel niet nodig. Integendeel. De boeken bevatten juist alle gewenste informatie van start tot eind. De boeken omvatten drie titels verschenen bij Omega Boek te Amsterdam. Prijs per eel f 24,50.

rouw en krijgsmacht

ijn vrouwen in de krijgsmacht de uitrukking van hoe geëmancipeerd de samenleving is of is het de zoveelste manier om vrouwen te onderdrukken. In wapenrok. Vrouwen in militaire dienst", probeert aan de hand van een ink aantal korte artikelen dieper in te gaan op het betrekkelijk nieuwe verschijnsel van de vrouw in de Nederlandse krijgsmacht.

olgens de verschillende schrijfsters an dit boek is de belangrijkste reden waarom vrouwen in de diverse krijgsmachten zijn of worden binnengehaald omwille het gebrek aan mankracht.

Maarnaast meent men dat het militaire systeem naar buiten toe de indruk wil wekken met zijn tijd mee te gaan. Vaak indt men bij de diverse vrouwenbewegingen voor deze ontwikkeling een wilg oor (onder het motto gelijke rechten, ok binnen de krijgsmacht). Dat vrouwen veel veranderingen teweeg brengen in deze typische mannenmaatschappij

wordt in dit boek ernstig in twijfel gerkoken. Zeker niet, zolang veel functies niet openstaan voor vrouwen (hogere functies, gevechtsfuncties). Ons land niet uitgezonderd. Weliswaar mogen vrouwen in Nederland ook in gevechtsfuncties werkzaam zijn, de praktijk eert, dat daar niet veel van terecht omt. Aldus „In wapenrok", dat te betellen is bij Vrouwen voor Vrede, p/a A. an Melle, Overschiestraat 36, 1062 XE Amsterdam. Prijs f 12,50 (inkl. verz. osten).

Leeftijdsgrenzen

Je bent jong en je wilt wat. Maar pas op, er bestaan allerlei wetten en bepalingen die voorschrijven hoe oud je ergens voor moet zijn. Of je nu werk zoekt of een uitkering wilt aanvragen, voor de klas wilt staan of erin zitten, een film bekijken of een pilsje bestellen (een pilsje v.a. 16 jaar, sterke drank v.a. 18 jaar). Dit soort leeftijdsgrenzen heeft de Raad voor het Jeugdbeleid verzameld, geordend en uitgegeven in het handzame boekje voor jongeren „Je recht komt met de jaren". Achtereenvolgens wordt de positie van jongeren uitgelegd in het burgerlijk recht (minderjarigheid en de

gevolgen daarvan), op school (van leerplicht t/m financiering), in het staatsrecht (dienstplicht, vrijheidsrechten), in het strafrecht, in de gezondheidszorg (ziektekosten, loonderving), in het werk (loon, werktijden, bijzondere bepalingen), bij werkloosheid (regelingen met termijn en bedrag) en in een aantal diverse situaties.

De informatie is zoveel mogelijk praktisch van aard en elk hoofdstuk gaat vergezeld van tips voor verdere inlichtingen. In de inleiding en bijlagen wordt speciaal aandacht gegeven aan de mensenrechten voor jeugdigen.

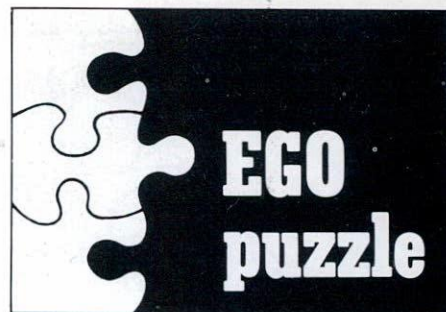
„Je recht komt met de jaren" is gratis te verkrijgen bij de Raad voor het Jeugdbeleid, Koningslaan 46, 1075 AE Amsterdam.

Politiek tekenwerk

In de maand mei van dit jaar werd in Amsterdam een tentoonstelling gehouden met als thema „Europa quo vadis?" (Europa waarheen gaat gij?)

Ter gelegenheid van deze tentoonstelling verscheen een verzamelbundel politiek tekenwerk onder dezelfde titel.

Op de vraag waar Europa naar toe gaat trachten vijf politieke tekenaars antwoord te geven. Die vijf zijn de Italiaan Giorgio Forattini, de Nederlander Frits Müller, de Fransman Plantu, de West-Duitser Hans Georg Rauch en de Engelsman Gerald Scarfe. De een is meer journalist, de ander meer kunstenaar. Ieder op zijn eigen wijze geeft zijn mening over de problemen van eigen land, maar zeker ook over die zaken die de eigen landsgrenzen overschrijden: de milieuproblematiek en het bewapeningsvraagstuk. Wat het laatste onderwerp betreft beklemtonen ze bijna allen de politieke onmacht van Europa, dat vermorzeld dreigt te worden door de beide supermachten.

Visitekaartjes

Op de zandloper in het oktobernummer kwamen veel minder goede oplossingen binnen dan het vereiste minimumaantal van 25, dus blijven boeken- en platenbonnen (van f 25,-, f 15,- en f 10,-) liggen tot een volgende keer. De in het novembernummer genoemde winnaars hebben hun bonnen inmiddels ontvangen. Winnaars van de onderstaande visitekaartjes - waarbij we het aantal inzendingen zondig zullen optellen bij die van de visitekaartjes in het novembernummer - worden bekend gemaakt in EGO van februari '85.

Hierna volgen dus opnieuw vier visitekaartjes, waaruit door wijziging van de lettervolgorde vier beroepen te voorschijn moeten komen.

A. Bom Ret	A. Ad Olst
N. Habe Erg	S. Ero Baak

Oplossingen uiterlijk 9 januari 1985 sturen naar:

EGO-redactie, Oranje Nassaulaan 71, 3708 GC Zeist. Vermeld duidelijk naam (ev. rang), adres en voorkeur voor boeken- of platenbon. Good luck!

Koos van Weringh schreef niet alleen de inleiding maar verzorgde ook de zeer verhelderende, korte biografieën van de vijf tekenaars. Voor liefhebbers en verzamelaars van politiek tekenwerk een niet te missen boekwerk!

„Europa quo vadis?" onder redactie van Koos van Weringh werd uitgegeven door van Gennep te Amsterdam. Prijs f 14,50.

Wim Heij

WILEY
GARDNER